

ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε

Πρόγραμμα Ειδίκευσης στην Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό (ΠΕΣΥΠ)

Πτυχιακή Εργασία

Θέμα: Αυτισμός και εκπαίδευση

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Μαρία Δερέκα

Μπέλτση Ελένη

Πρόλογος

Αφορμή γι' αυτήν την εργασία, αποτέλεσε η εργασία μου με ένα παιδί με αυτισμό, απ' την θέση της Παράλληλης Στήριξης-Συνεκπαίδευσης. Η ευκαιρία να την πραγματοποιήσω μου δόθηκε με μεγάλη προθυμία από την κ. Μαρία Δερέκα.

Η επαφή μου με ένα αυτιστικό παιδί με παρακίνησε να μάθω περισσότερα για μια «διαφορετική» θεώρηση του κόσμου και με οδήγησε στην απαίτηση για μια συνολική εξέταση της έννοιας του αυτισμού και την επίδρασης του πάνω στους ανθρώπους, με την βοήθεια των μεγαλύτερων μελετητών και επιστημόνων πάνω στον τομέα αυτό.

Η σχετική βιβλιογραφία, τεράστια. Τα ερευνητικά έργα, πολυάριθμα. Γι' αυτό το λόγο, αποφάσισα να είμαι επιλεκτική στην επιλογή των πηγών και των επιμέρους θεμάτων με τα οποία θα καταπιανόμουν, χωρίς να θεωρηθεί ότι καλύπτω σε καμία περίπτωση το σύνολο των πολλαπλών πλευρών του αυτιστικού συνδρόμου. Κατευθύνθηκα κυρίως με βάση τα θέματα που τράβηξαν την προσοχή μου, αλλά και προκάλεσαν τον διάλογο σπουδαίων επιστημόνων (ειδικών δασκάλων, ψυχολόγων, ιατρών) φέρνοντας στην επιφάνεια διαφωνίες, διχογνωμίες αλλά και ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Είναι μια προσωπική προσπάθεια η οποία φιλοδοξώ να είναι ενδιαφέρουσα και γι' άλλους. Ελπίζω να πέτυχα το στόχο μου έστω και στο ελάχιστο.

Στον Κωνσταντίνο

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	σελ.3
Κεφάλαιο 1 ^ο : Ορισμός και Προσδιορισμός του αυτισμού	σελ.5
1.1.: Αυτισμός	σελ.7
1.2.: Σύνδρομο Asperger	σελ.9
Κεφάλαιο 2 ^ο : Ο σωστός ορισμός-Κατάρριψη μύθων.....	σελ.11
Κεφάλαιο 3 ^ο : Αιτίες	σελ.13
Κεφάλαιο 4 ^ο : Διάγνωση-Ενδείξεις	σελ.15
Κεφάλαιο 5 ^ο : Μέθοδοι εκπαίδευσης	σελ.19
5.1.: TEACCH	σελ.23
5.2.: ABA	σελ.29
5.3.: PECS	σελ.31
5.4.: Makaton	σελ.34
Κεφάλαιο 6 ^ο : Η εκπαίδευση των αυτιστικών παιδιών στο ελληνικό Δημοτικό σχολείο	σελ.37
Κεφάλαιο 7 ^ο : Ο ρόλος της οικογένειας	σελ.38
Κεφάλαιο 8 ^ο : Συμβουλευτική γονέων	σελ.42
Κεφάλαιο 9 ^ο : Τα δικαιώματα των ατόμων με αυτισμό....	σελ.45
Συμπεράσματα	σελ.47
Βιβλιογραφικές αναφορές	σελ.48

Εισαγωγή

Ο αυτισμός, διεθνώς, απασχολεί τους επιστήμονες τις τελευταίες έξι δεκαετίες, από τότε που ο Leo Lanner προσπάθησε για πρώτη φορά να τον περιγράψει. Στην ελληνική πραγματικότητα, μόνο τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί εντονότερο ενδιαφέρον για την γνωριμία μας με τον αυτισμό και την προσπάθεια να δοθεί η απαραίτητη μέριμνα για την φροντίδα και τη μόρφωση των αυτιστικών παιδιών. Καθώς, λοιπόν, βρισκόμαστε ακόμα σε ένα πρώιμο στάδιο εξοικείωσης με την έννοια του αυτισμού, είναι σκόπιμο να φροντίσουμε να είμαστε παραπάνω ενημερωμένοι. Το θέμα αφορά σε γονείς, εκπαιδευτικούς και όλους τους επαγγελματίες υγείας που ασχολούνται με αυτιστικά παιδιά.

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διασαφηνιστεί ο διαφορετικός τρόπος σκέψης των αυτιστικών ατόμων και να ξεπεραστούν όλες οι προκαταλήψεις γύρω από το θέμα. Επίσης, να παρουσιάσουμε τις μεθόδους εκπαίδευσης και να κάνουμε μια συγκριτική μελέτη των μέσων που χρησιμοποιούν και των στόχων τους και να επισημάνουμε τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα τους. Τέλος, βασικός μας στόχος είναι να σταθούμε όσο το δυνατόν καλύτερα συμβουλευτικά δίπλα στους γονείς, στους οποίους πέφτει το μεγαλύτερο βάρος της ευθύνης για την φροντίδα των παιδιών τους.

Η παρούσα εργασία στηρίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα.

Στο 1^ο κεφάλαιο, κάνουμε μια ιστορική αναδρομή στην έρευνα των επιστημόνων για τον αυτισμό και τις διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές, ξεκαθαρίζουμε την έννοια του αυτισμού και τα χαρακτηριστικά του.

Στο 2^ο κεφάλαιο, καταρρίπτουμε όλους τους μύθους που έχουν επικρατήσει όλα αυτά τα χρόνια γύρω από το συγκεκριμένο θέμα και διασαφηνίζουμε τον σωστό τρόπο αναφοράς στον αυτισμό.

Εν συνεχεία, στο 3ο κεφάλαιο, γνωστοποιούμε τις πιθανές αιτίες του αυτισμού καθώς μέχρι στιγμής οι επιστήμονες δεν μπορούν να μιλήσουν με σιγουριά γι' αυτό αλλά βρίσκονται σε στάδιο διερεύνησης. Σίγουρα, αποτελεί έναν συνδυασμό βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων.

Στο επόμενο κεφάλαιο, καταπιανόμαστε με το σημαντικό θέμα της διάγνωσης των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών. Αποτελεί το πρώτο βήμα για τις μετέπειτα κινήσεις των γονέων, όταν αναφερόμαστε στην περίπτωση ενός μικρού παιδιού. Είναι πολλοί οι αυτιστικοί ενήλικες, που άργησαν να διαγνωστούν ή δε διαγνώστηκαν ποτέ, λόγω της ανεπάρκειας των γνώσεων, αλλά και της οργάνωσης της κρατικής μηχανής. Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, μόλις τα τελευταία χρόνια γίνονται κάποια καλά βήματα προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς διακρίναμε ότι στο εξωτερικό η κατάσταση είναι πολύ διαφορετική.

Στο 5^ο κεφάλαιο εξετάζονται οι μέθοδοι εκπαίδευσης στα άτομα με αυτιστική διαταραχή. Αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο, ίσως την αφορμή για την πραγματοποίηση αυτής της μελέτης, αφού μετά την διάγνωση, το πρώτο πράγμα που απασχολεί τους γονείς, είναι ο τρόπος επικοινωνίας και εκπαίδευσης των παιδιών τους.

Στο 6^ο κεφάλαιο, γίνεται παρουσίαση των μέτρων που έχουν ληφθεί με βάση τη νομοθεσία για την εκπαίδευση των αυτιστικών παιδιών στο Δημοτικό σχολείο. Πώς και ποιοι εκπαιδευτικοί παρίστανται δίπλα σ' αυτά τα παιδιά και πώς υποβοηθούν την μάθηση τους. Ήταν απαραίτητο να γίνει μια μικρή κριτική, κατάθεση προσωπικής γνώμης, καθώς έχω εργαστεί σε αντίστοιχο πόστο κι έχω προσπαθήσει να στηρίξω την πρόοδο ενός παιδιού.

Στο 7^ο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο ρόλος της οικογένειας του αυτιστικού παιδιού. Παρουσιάζονται οι δυσκολίες που προκύπτουν στην λειτουργία της οικογένειας, οι σκέψεις των γονέων και τα συναισθήματα που δημιουργούνται κατά τη διάγνωση, η συνεργασία της οικογένειας με επαγγελματίες ειδικούς, τα πρότυπα συνεργασίας γονέων και

επαγγελματιών υγείας και οι προσδοκίες των γονέων για την εξέλιξη των αυτιστικών παιδιών τους.

Στο 8ο κεφάλαιο, που αποτελεί ουσιαστικά τη συνέχεια του προηγούμενου κεφαλαίου, απευθυνόμαστε εμμέσως στους γονείς που χρειάζονται στήριξη και καθοδήγηση στο δύσκολο έργο τους. Η παροχή βοήθειας από τους ειδικούς είναι απαραίτητη σε όλους τους γονείς αλλά στους γονείς παιδιών με αυτισμό αποδεικνύεται ιδιαίτερα ευεργετική για τους ίδιους και τα παιδιά τους.

Τελειώνοντας, στο 9ο κεφάλαιο, παρουσιάζουμε τα δικαιώματα των ατόμων με αυτισμό όπως έχουν ψηφιστεί από τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παρουσίαση των βημάτων της προόδου που έχουν αυτά τα χρόνια οι χώρες της Ευρώπης είναι μια αισιόδοξη νότα για το μέλλον αυτών των ανθρώπων, των οικογενειών τους, για το μέλλον όλων μας, ανεξάρτητα σε ποια «ομάδα» ανήκουμε.

«Ο αυτισμός δεν είναι ούτε ασθένεια ούτε αναπηρία. Είναι ένας διαφορετικός τρόπος λειτουργίας του εγκεφάλου, που συγκρίνεται και συγκρούεται με τον κατεστημένο τρόπο λειτουργίας του νευροτυπικού μυαλού. Μέσα απ' αυτήν την σύγκρουση και σύγκριση, κρίνεται το αυτιστικό μυαλό ως μη φυσιολογικό, ενώ είναι απλώς διαφορετικό.» (Σύλλογος ελλήνων αυτιστικών, Asperger, ΥΛΑ)

Κεφάλαιο 1^ο: Τι είναι ο αυτισμός... Ορισμός και προσδιορισμός

Οι προσπάθειες ορισμού και προσδιορισμού του αυτισμού απ' τους επιστήμονες ποικίλουν. Ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία, θα βρούμε πληθώρα απόψεων διατυπωμένων από διαφορετική σκοπιά και με μια διαφοροποίηση στην πορεία τους στο χρόνο. Αναπόφευκτα, με τη βιβλιογραφική μας έρευνα, θα πέσουμε πάνω σε δύο προσωπικότητες που σημάδεψαν τον προσδιορισμό της έννοιας του αυτισμού, του Leo Kanner και του Hans Asperger. Και ο Leo Kanner και ο Hans Asperger γεννήθηκαν στην Αυστρία, σπούδασαν στην Βιέννη αλλά δε συναντήθηκαν ποτέ μεταξύ τους. Ο Asperger ήταν δέκα χρόνια νεότερος ενώ ο Kanner έφυγε το 1924 στην Αμερική όπου ανέλαβε την κλινική John Hopkins στην Βαλτιμόρη. (Νότας, 2005)

Είναι το 1943 που ο Kanner περιέγραψε το συμπεριφορικό σύνδρομο το οποίο ονόμασε «πρώιμο βρεφονηπιακό αυτισμό». (Wing, 1980)¹

Στο βιβλίο της Kathleen Ann Quill, κάνοντας μια αναδρομή στο παρελθόν, αναφέρει τη διαπίστωση του Kanner, εν έτη 1943 για «τη διάβρωση των διαπροσωπικών σχέσεων των παιδιών με αυτισμό».

«Από την αρχή υπάρχει μια υπερβολική αυτιστική μοναξιά "...αυτά τα παιδιά γεννήθηκαν με την έμφυτη ανικανότητα να έλθουν σε φυσιολογική, βιολογικά παρεχόμενη συναισθηματική επαφή με τους ανθρώπους, όπως ακριβώς έχουν γεννηθεί και άλλα παιδιά με έμφυτα οργανικά ή διανοητικά μειονεκτήματα». (Kathleen Ann Quill, 2005, σελ. 19-20)

Ο Kanner προσπάθησε τότε να περιγράψει τον αυτισμό. Πίστευε ότι τα άτομα με αυτισμό έχουν φυσιολογική νοημοσύνη, όμως, όπως αργότερα φάνηκε, ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών, έχει «νοητική υστέρηση» και σοβαρές μαθησιακές δυσκολίες. Χρησιμοποιείται ο όρος νοητική υστέρηση για τις αναπτυξιακές διαταραχές γενικότερα που έχουμε σε γνωστικό - αντιληπτικό επίπεδο. Επίσης, ο αυτισμός συνυπάρχει με διαταραχές στην γλώσσα και συχνά στον λόγο. Αρχικά, μίλησε για «γονείς ψυγεία», κάτι που αργότερα το αναίρεσε ο ίδιος και φυσικά ξέρουμε σήμερα ότι δεν ισχύει. (Νότας, 2005)

Ο Kanner, όπως προαναφέραμε, είχε τονίσει το ρόλο των κοινωνικών δυσκολιών στον ψυχισμό των αυτιστικών ατόμων. Οι θεωρίες που ακολούθησαν μετά, προσπάθησαν να εξηγήσουν τον αυτισμό με όρους γνωστικής και γλωσσικής ικανότητας. Όπως αναφέρει όμως η Quill:

«Οι έρευνες της τελευταίας δεκαετίας ξαναγύρισαν στην αρχική εργασία του Kanner και οι συζητήσεις γύρω από την φύση του αυτισμού δίνουν τώρα έμφαση στην πολύπλοκη αλληλεξάρτηση του γνωστικού τρόπου μάθησης, κοινωνικής αντίληψης, της μάθησης της γλώσσας και των προτύπων κοινωνικότητας (Dawson, 1989, Frith, 1989)».²

Συνήθως, όταν αναφερόμαστε στον αυτισμό έχει επικρατήσει να χρησιμοποιούμε τον όρο Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές. Πόσο σωστή γίνεται η χρήση του όρου;

¹ Δεληγιάννη Νικολάου-Κολτσίδα Παναγιώτη. *Αυτισμός και επικοινωνία*. Θέματα Ειδικής Αγωγής, τριμηνιαία περιοδική έκδοση για την εκπαίδευση, τεύχος 44, Φεβρουάριος-Απρίλιος 2009. Σελ. 12-20.

² Kathleen Ann Quill. *Διδάσκοντας αυτιστικά παιδιά - τρόποι για να Αναπτύξετε την Επικοινωνία και την Κοινωνικότητα*. Εκδόσεις Έλλην. Σελ. 20.

«Το διαγνωστικό σύστημα DSM χρησιμοποιεί τον όρο ομπρέλα «Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές» (Pervasive Developmental Disorders) που περιλαμβάνει μια κλίμακα προβλημάτων και συνδρόμων τα οποία αποτελούν το αυτιστικό φάσμα. Ο χαρακτηρισμός «διάχυτες» δηλώνει ότι η διαταραχή επηρεάζει όλη την ανάπτυξη του ατόμου, ενώ ο χαρακτηρισμός «αναπτυξιακές» χρησιμοποιείται για να τονίσει ότι το πρόβλημα εμφανίζεται κατά την περίοδο της ανάπτυξης». (Πολυχρονοπούλου,2012,σελ.505). Οι διαταραχές είναι πολύπλοκες, νευροψυχιατρικής φύσεως και επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο το άτομο βιώνει τον κόσμο που τον περιβάλλει και αλληλεπιδρά με αυτόν. Ακούν βλέπουν, αισθάνονται αλλά με διαφορετικό τρόπο ώστε και η συνολική κατανόηση να είναι διαφορετική. (Παπαϊωάννου Χ.)

Ο όρος Διάχυτη Αναπτυξιακή Διαταραχή (Δ.Α.Δ.) χρησιμοποιείται συνώνυμα με τον όρο Διαταραχή του Φάσματος του Αυτισμού, ενώ στην πραγματικότητα είναι ευρύτερος και περιλαμβάνει, και άλλες διαταραχές εκτός από τον αυτισμό . (Νότας, 2006)

Στις διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές περιλαμβάνονται, σύμφωνα με το ταξινομητικό εγχειρίδιο της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας ICD10, τα σύνδρομα που αναφέρονται παρακάτω, ενώ δίπλα τους υπάρχουν και οι ονομασίες που χρησιμοποιήθηκαν ανά διαστήματα για να υποδηλώσουν αυτά:

1. Αυτισμός της παιδικής ηλικίας : αυτιστική διαταραχή, βρεφικός αυτισμός, βρεφική ψύχωση, σύνδρομο Kanner.
2. Άτυπος αυτισμός : άτυπη ψύχωση της παιδικής ηλικίας, νοητική καθυστέρηση με αυτιστικά χαρακτηριστικά.
3. Σύνδρομο Rett
4. Άλλη αποδιοργανωτική διαταραχή της παιδικής ηλικίας (Παιδική Αποδιοργανωτική Διαταραχή):βρεφική άνοια, αποδιοργανωτική-αποαπαρτιωτική ψύχωση, σύνδρομο Heller.
5. Διαταραχή υπερδραστηριότητας σχετιζόμενη με νοητική καθυστέρηση και στερεότυπες κινήσεις
6. Σύνδρομο Asperger: αυτιστική ψυχοπαθητική διαταραχή, σχιζοειδής διαταραχή της παιδικής ηλικίας.
7. Άλλες διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές
8. Διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή, μη καθοριζόμενη (Νότας – Νικολαΐδου,2006)

Να προσθέσουμε σε όλα αυτά και κάποιες άλλες παθολογικές καταστάσεις που συνδέονται ορισμένες φορές με τον αυτισμό. Για παράδειγμα, η σημασιολογική – πραγματική γλωσσική διαταραχή, η αναταραχή υπερδραστηριότητας – προσοχής - ελλείμματος, το σύνδρομο Landau-Kleffner, η καταναγκαστική διαταραχή, το σύνδρομο Tourette, οι παιδικές διαταραχές λόγω αποσύνθεσης, η μη-λεκτική μαθησιακή διαταραχή και η αποφυγή παθολογικών απαιτήσεων. (Αρχιμανδρίτης Απόστολος Καβαλιώτης)

Πολυάριθμοι επιστήμονες έχουν προσπαθήσει να καταγράψουν τα χαρακτηριστικά των διαταραχών του Φάσματος. Συνοψίζουμε τις απόψεις παρακάτω.

Ο κ. Στέλιος Μαντούδης, Αναπτυξιακός Εργοθεραπευτής επισημαίνει ότι ένα παιδί με ΔΑΔ αντιμετωπίζει δυσκολίες στη σκέψη, τη φαντασία, στην κοινωνική αλληλεπίδραση, στη συμπεριφορά καθώς και στα ενδιαφέροντα (περιορισμένα ή ανύπαρκτα). Τα βασικά χαρακτηριστικά που παρατηρεί είναι:

- Καθυστέρηση στην ομιλία του λόγου
- Δυσκολία στην επικοινωνία
- Ηχολαλία
- Αντιστροφή των προσωπικών αντωνυμιών
- Διαταραγμένη ικανότητα για κοινωνική επαφή
- Αδυνατούν να κατανοήσουν λεπτές κοινωνικές δεξιότητες όπως σκέψεις, συναισθήματα και

επιθυμίες κάποιου άλλου

- Φτωχή φαντασία και δημιουργικότητα
- Διαταραγμένο συμβολικό παιχνίδι³

Κατά τους Νότα – Νικολαΐδου, η διαταραχή του φάσματος του αυτισμού περιλαμβάνει:

- ποιοτικές δυσκολίες στη κοινωνική κατανόηση, συναλλαγή και συναισθηματική αμοιβαιότητα,
- δυσκολίες στον τρόπο επικοινωνίας και στη γλώσσα,
- περιορισμένο, στερεότυπο, επαναλαμβανόμενο ρεπερτόριο δραστηριοτήτων και ενδιαφερόντων, ενώ στη συμπεριφορά επικρατούν ιδιόρρυθμα ενδιαφέροντα και ενασχολήσεις,
- Ανομοιογενή ανάπτυξη γνωσιακών λειτουργιών.
- συχνά ανακόλουθη επεξεργασία αισθητηριακών προσλήψεων. (Νότας – Νικολαΐδου, 2006)

Και στον Στασινό διαβάζουμε αντίστοιχα χαρακτηριστικά. Ειδικότερα, τα κοινά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν τα εν λόγω παιδιά στη συμπεριφορά είναι τα εξής: 1. έντονη κοινωνική απομόνωση, 2. Άτυπο γλωσσικό κώδικα, 3.εμμονή με τη διατήρηση της ομοιότητας, 4. Επαναληπτική και στερεοτυπική συμπεριφορά, 5. Ελλειμματική δημιουργικότητα και αίσθηση του χιούμορ, 6. Σοβαρές εκρήξεις οργής, 7. Πιθανή νοητική υστέρηση, 8.ελλειμματική προσοχή, 9. Μεμονωμένα ταλέντα-ικανότητες (Στασινός, 2013, σελ.146-150)

«Το βασικό τους χαρακτηριστικό δεν είναι στην ουσία μια καθυστέρηση στην αναπτυξιακή τους πορεία αλλά μια διαφορετική αναπτυξιακή τους διαδρομή.» (Στασινός, 2013, σελ.142)

Η Wing συνοψίζοντας σε 3 άξονες τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αυτιστικών ατόμων τους κατέταξε σε τρεις ξεχωριστούς τύπους.

- πρώτος τύπος είναι ο «**αποτραβηγμένος**», ο οποίος δεν έχει κανένα απολύτως ενδιαφέρον για κοινωνικές επαφές και για άλλους ανθρώπους.
- δεύτερος είναι ο «**παθητικός**», ο οποίος δεν επιζητά, αλλά απλώς αποδέχεται τις κοινωνικές επαφές.
- τρίτος τύπος είναι ο «**ιδιόρρυθμος**», ο οποίος αναζητά κοινωνικές επαφές για προσωπικό του όφελος. (Αρχιμανδρίτης Απόστολος Καβαλιώτης)

1.1.: Αυτισμός

Ο αυτισμός για τον οποίο μίλησε ο Kanner, είχε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Παρατηρώντας ένα σύνολο παιδιών, κατέληξε σε μια σειρά κοινών γνωρισμάτων:

- Υπερβολική αυτιστική μοναχικότητα

³Ανασύρθηκε στις 25/9/14, ώρα 3:49 μ .μ. από την <http://www.mandou.gr/index.php/articles/735-ti-einai-i-diaxyti-anaptyksiaki-diataraxi>

- Αγχωτική καταθλιπτική επιθυμία για τη διατήρηση ομοιότητας
- Εξέχουσα μνήμη
- Καθυστερημένη ηχολαλία
- Υπερευαίσθησία σ' ερεθίσματα
- Περιορισμός στη διαφορετικότητα αυθόρμητης δραστηριότητας
- Καλές γνωστικές ικανότητες
- Υψηλές νοήμονες οικογένειες (Harpé, 2003, σελ.42-44)

Ο Στασινός γράφει: «Ο αυτισμός ανήκει στη σφαίρα των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών (pervasive developmental disorders) οι οποίες περιλαμβάνουν σοβαρές ανεπάρκειες που εκτείνονται σε ποικίλες αναπτυξιακές περιοχές του παιδιού. Καθώς πρόκειται για «καθολική αναπτυξιακή διαταραχή», ο αυτισμός είναι συνυφασμένος και με διαταραχές ιατρικού περιεχομένου με επικρατούσα την διαταραχή της επιληψίας η οποία απαντάται στις 35% έως 45% των περιπτώσεων του αυτισμού και μάλιστα σε βαριές μορφές παρουσιάζεται σε υψηλή συχνότητα».(Στασινός, 2013,σελ.142)

Ο όρος «αυτιστικός» προέρχεται από τον Bleuler (1908), ο οποίος χρησιμοποίησε τη λέξη (από το ελληνικό «αυτός», που σημαίνει «εαυτός») για να περιγράψει την κοινωνική απόσυρση που παρατηρείται στους ενήλικους σχιζοφρενείς. (Harpé, σελ.45) Κατά τον Χασάπη, ο ψυχίατρος Bleyler χρησιμοποίησε τον όρο για να δείξει μια «αδυναμία στην επικοινωνία και την απώλεια επαφής με την πραγματικότητα» (Χασάπης,1978).

Σχετικά με τα χαρακτηριστικά του φάσματος οι ειδικοί συμφωνούν. Όσον αφορά όμως στην ορολογία δεν υπάρχει ταύτιση, μιλώντας πάντα σε διεθνές επίπεδο. Ο ορισμός που έχει τη μεγαλύτερη αποδοχή σε διεθνή κλίμακα είναι αυτός που προτείνει το DSM- IV(Εγχειρίδιο Διαγνωστικής και Στατιστικής της Αμερικανικής Ψυχιατρικής Εταιρείας). Αυτισμός είναι μια διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή η οποία ορίζεται από διαταραγμένη ανάπτυξη που εκδηλώνεται σε τρεις ταυτόχρονα περιοχές:

Την κοινωνική συναλλαγή

Την επικοινωνία

Την επαναλαμβανόμενη συμπεριφορά (εμμονή, καταναγκαστική συμπεριφορά). (Πολυχρονοπούλου,2012,σελ.508)

Ο ορισμός που δίνει η Πολυχρονοπούλου για τον αυτισμό είναι ότι αποτελεί «μια σοβαρή διαταραχή επικοινωνίας αποτέλεσμα νευρολογικής διαταραχής που επηρεάζει τη λειτουργία του εγκεφάλου και κατά συνέπεια τους διάφορους τομείς ανάπτυξης. Εμφανίζεται πριν από την ηλικία των τριών ετών και συχνά συνυπάρχει με άλλες διαταραχές όπως είναι το σύνδρομο Prader-Willy, η φαινυλκετονουρία κ.ά.» (Πολυχρονοπούλου, 2012, σελ.507)

Πολύ εύστοχα η Παπαγεωργίου Βάγια μας δίνει τον ορισμό που περιλαμβάνει και τα βασικά χαρακτηριστικά του. «Είναι σοβαρή, νευροψυχιατρική διαταραχή, που οφείλεται σε δυσλειτουργία του εγκεφάλου, εκδηλώνεται νωρίς και διαρκεί ολόκληρη τη ζωή. Χαρακτηρίζεται από ποιοτικές αποκλίσεις στην κοινωνική αλληλεπίδραση και στη δημιουργία σχέσης, στη λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία και στο παιχνίδι-σκέψη-φαντασία. Οι αποκλίσεις αυτές επηρεάζουν βαθιά τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται και βιώνει τον εαυτό του και τον κόσμο, τον τρόπο με τον οποίο μαθαίνει, τη συμπεριφορά, την προσαρμογή και τη λειτουργικότητά του στην καθημερινή ζωή. Επηρεάζουν επίσης, την πορεία

της ανάπτυξης, που αποκλίνει από το φυσιολογικό, ενώ η ανάπτυξη επηρεάζει την κλινική εικόνα του αυτισμού. Τα συμπτώματα ποικίλλουν ανάλογα με την ηλικία και το αναπτυξιακό στάδιο, τη σοβαρότητα, τη συνύπαρξη άλλων ιατρικών καταστάσεων, την ιδιοσυγκρασία του ατόμου και παράγοντες του περιβάλλοντος.»(Παπαγεωργίου Βάγια)

Κατά τους Δεληγιάννη-Κολτσίδα, «ο αυτισμός είναι μια ισόβια αναπτυξιακή διαταραχή, μια αναπηρία που εμποδίζει τα άτομα να κατανοούν σωστά όσα βλέπουν, ακούν και γενικά αισθάνονται. Τα αυτιστικά άτομα μαθαίνουν με μεγάλη δυσκολία φυσιολογικά πρότυπα λόγου και επικοινωνίας και σωστούς τρόπους να συνδέονται με ανθρώπους, αντικείμενα και γεγονότα.» (Δεληγιάννη-Κολτσίδα)

Κλείνουμε με την άποψη του Καραντάνου ότι «σήμερα ο αυτισμός αναγνωρίζεται ως διάχυτη διαταραχή της ανάπτυξης με βιολογικό υπόβαθρο και γνωρίζουμε ότι δε θεραπεύεται αλλά συνοδεύει το άτομο σε όλη του τη ζωή, επηρεάζοντας την αντίληψη, τον τρόπο επικοινωνίας, την σκέψη και τη συμπεριφορά του» (Καραντάνος,1999)⁴

Είναι φανερό ότι με τα ίδια ή διαφορετικά λόγια, οι επιστήμονες έχουν καταλήξει σε παρόμοιο ορισμό για τον αυτισμό και προσδιορισμό των βασικών χαρακτηριστικών του, εντοπίζοντας όλους τους τομείς της προσωπικότητάς του ατόμου που επηρεάζει το σύνδρομο.

1.2.: Σύνδρομο Asperger...

Ο Asperger χωρίς να γνωρίζει την εργασία του Kanner περιέγραψε μια κατηγορία παιδιών το 1944 την οποία ονόμασε «αυτιστική ψυχοπάθεια». Χρειάστηκε να περάσουν περίπου 50 χρόνια για να μεταφραστεί στα Αγγλικά το πρωτότυπο άρθρο του Asperger «Die ‘‘Autistischen Psychopathen’’ im Kindersalter» (Happé, 2003)

«Το σύνδρομο Asperger ανήκει στις αναπτυξιακές διαταραχές όπως και ο αυτισμός. Συχνά χαρακτηρίζεται ως αυτισμός υψηλής λειτουργικότητας και είναι νευροβιολογικής αιτιολογίας. Συναντάται περισσότερο στα αγόρια με πιθανή αναλογία 4 αγόρια σε κάθε κορίτσι.» (Δόνου, 2009, σελ.36)

Κάποια χαρακτηριστικά είναι παρόμοια με εκείνα της αυτιστικής διαταραχής, ενώ άλλα δεν απαντούν ή είναι λιγότερα συχνά. Η βασική ομοιότητα είναι ότι παρουσιάζει έλλειμμα κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ταυτόχρονα συμπεριφορά άκαμπτη και επαναληπτική. Έχουν εμμονή με αντικείμενα και συχνά περιγράφουν τα ενδιαφέροντα τους σε άλλους. Όσον αφορά στις δεξιότητες αυτοεξυπηρέτησης και κοινωνικής προσαρμογής, θα καταφέρνουν πολύ καλά με εξαίρεση την κοινωνική αλληλεπίδραση. Το σύνδρομο αυτό γίνεται αναγνωρίσιμο με την έλευση του παιδιού στο σχολείο. Υπάρχει συναναστροφή με τ' άλλα παιδιά, απλώς η συμπεριφορά τους είναι πολλές φορές παράξενη κι επίμονη. Γενικότερα, είναι πιο κοντά στην ομαλή συμπεριφορά σε σύγκριση με την αυτιστική διαταραχή. (Στασινός, 2013) Το ίδιο παρατηρεί και η Παπαγεωργίου. «Οι δυσκολίες είναι πιο ήπιες στα άτομα με σύνδρομο Asperger. Έχουν φυσιολογικές νοητικές δεξιότητες ή υψηλές και αντιλαμβάνονται τις σημαντικές κοινωνικές-επικοινωνιακές δυσκολίες τους, το πρόβλημα είναι όμως ότι δεν ξέρουν πώς να τις αντιμετωπίσουν.» (Παπαγεωργίου Βάγια)

⁴ Δεληγιάννη Νικολάου-Κολτσίδα Παναγιώτη. *Αυτισμός και επικοινωνία*. Θέματα Ειδικής Αγωγής, τριμηνιαία περιοδική έκδοση για την εκπαίδευση, τεύχος 44, Φεβρουάριος-Απρίλιος 2009. Σελ.12-20.

Σημαντική διαφορά μεταξύ των δυο διαταραχών θεωρείται, σήμερα, η απουσία καθυστέρησης στην ανάπτυξη του λόγου στα άτομα με σύνδρομο Asperger. Η γλώσσα δεν παρουσιάζει καθυστέρηση στην ανάπτυξή της. Επικοινωνεί με το περιβάλλον του. Γνωστικά βρίσκεται σε κανονικά επίπεδα και έχει νοητική λειτουργικότητα πάνω απ' το κανονικό. (Στασινός) «Συνήθως το παιδί με αυτή τη διάγνωση έχει νοημοσύνη πάνω από το μέσο όρο και δεν παρουσιάζει καθυστέρηση ούτε στο λόγο, ούτε στη γνωστική του ανάπτυξη.» (Δόνου, 2009, σελ.36)

Σήμερα, τα διαγνωστικά συστήματα και οι ταξινομήσεις, όταν αναφέρονται στο σύνδρομο Asperger, περιγράφουν άτομα με αυτιστικού τύπου διαταραχές, αλλά υψηλής λειτουργικότητας και με δείκτη νοημοσύνης οριακό έως φυσιολογικό και δεξιότητες στη γλωσσική δομή. Αρκετά άτομα με αυτισμό, μπορεί να έχουν ιδιαίτερες ικανότητες σε κάποιους τομείς (καλλιτεχνικούς, αριθμομημόνες, γενικά απομνημόνευσης, υπολογιστές κλπ). (Νότας, εγχειρίδιο)

Ωστόσο, κάποια παιδιά με τυπική αυτιστική διαταραχή σε μικρή ηλικία, αναπτύσσουν λόγο και άλλες δεξιότητες αργότερα και στην εφηβεία παρουσιάζουν χαρακτηριστικά συνδρόμου Asperger. (Παπαγεωργίου Βάγια)

«Όπως σε κάθε τομέα της ειδικής αγωγής, έτσι κι εδώ έχει αποδειχθεί, πως όσο νωρίτερα λάβει εξατομικευμένη παρέμβαση, τόσο καλύτερα θα είναι τα αποτελέσματα και βελτιωμένη η λειτουργικότητά του.» (Δόνου, 2009, σελ.37)

Οι στρατηγικές ψυχοπαιδαγωγικής υποστήριξης μπορεί να βελτιώσουν σημαντικά την ποιότητα ζωής του παιδιού με σύνδρομο Asperger και εστιάζονται:

- Στην ανάπτυξη των κοινωνικών του δεξιοτήτων
- Στην εκμάθηση των κοινωνικών κανόνων
- Στη βελτίωση της ενσυναίσθησης
- Στη μείωση των στερεοτυπιών
- Στην ανάπτυξη επικοινωνιακού λόγου
- Στη δημιουργία φιλικών σχέσεων με συνομηλίκους
- Στη μείωση του άγχους του παιδιού και των προβλημάτων συμπεριφοράς (Δόνου, 2009, σελ.37)

«Όλοι οι αυτιστικοί έχουν μια βασική ομοιότητα: τον τρόπο λειτουργίας του εγκεφάλου τους, ο οποίος επεξεργάζεται και ταξινομεί τις πληροφορίες που λαμβάνει από το εξωτερικό περιβάλλον και από το εσωτερικό περιβάλλον (το ίδιο το σώμα) με τον ίδιο τρόπο. Άρα, ένας αυτιστικός και ένας Asperger σκέφτονται και οι δυο με ακριβώς τον ίδιο τρόπο, με τη ίδια βασική λογική, που μετά χρωματίζεται από την προσωπικότητα του κάθε αυτιστικού.» (Πέρλα Μεσσίνα, 2011)

Πρόκειται για μία άποψη «εκ των έσω», καθώς η Πέρλα Μεσσίνα είναι η ίδια άτομο με Asperger και πρόεδρος του συλλόγου ελλήνων αυτιστικών, Asperger και Υψηλής Λειτουργικότητας Αυτιστικών (ΥΛΑ). Με την άποψη αυτή θέλει να ξεκαθαρίσει τις παρανοήσεις σχετικά με τα σύνδρομα του αυτιστικού φάσματος. Το στοιχείο που τους ενώνει είναι ο διαφορετικός τρόπος λειτουργίας του εγκεφάλου και είναι αυτό που τους κάνει να ξεχωρίζουν από τους «νευροτυπικούς» ανθρώπους. Μας δίνει την αφορμή να ασχοληθούμε με αντίστοιχες παρανοήσεις που έχουν προκύψει όλα αυτά τα χρόνια.

Κεφάλαιο 2^ο: Ο σωστός ορισμός- Κατάρριψη μύθων

Από την προσπάθεια ορισμού του αυτισμού, προκύπτει μια διαφωνία στον τρόπο αναφοράς σε αυτιστικά άτομα.

Στο βιβλίο της Πολυχρονοπούλου βρίσκουμε μια αναφορά που περιγράφει λεπτομερώς και εύστοχα αυτήν την διαφωνία ή μάλλον τις διαφωνίες σχετικά με τον ορισμό. Το πρώτο λάθος που έχουμε θίξει και παραπάνω, είναι η χρήση του αυτισμού για να περιγράψει όλα τα σύνδρομα του φάσματος. «Πολλοί χρησιμοποιούν τον όρο «αυτισμός» αναφερόμενοι σε όλο το φάσμα των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών και συγχρόνως σε μια από τις υποομάδες του, τον αυτισμό.» (Πολυχρονοπούλου, 2012, σελ. 505)

Το δεύτερο ζήτημα έχεις να κάνει με τον όρο «αυτιστικός» ή «παιδί με αυτισμό». «Πολλοί δεν αποδέχονται τον όρο «αυτιστικός», ενώ η Εθνική Εταιρεία Αυτισμού του Ηνωμένου Βασιλείου προτείνει τον όρο «άτομο ή παιδί με αυτισμό». Άλλοι όμως υποστηρίζουν ότι ο αυτισμός ως όρος δε δηλώνει κάποιο εξάρτημα που θα μπορούσε ν' αφαιρεθεί, αλλά αποτελεί βασικό κομμάτι του εαυτού του ίδιου του παιδιού κι επομένως δεν είναι ντροπή για ένα παιδί ν' αποκαλείται αυτιστικό» (Πολυχρονοπούλου, 2012, σελ.505-506)

Ένα ακόμα θέμα που προκύπτει από διαγνώσεις είναι η περιγραφή ενός παιδιού με την χρήση του όρου «στοιχεία αυτισμού».

«Ο όρος 'αυτιστικά στοιχεία' δεν είναι δόκιμος και δεν αναγνωρίζεται επίσημα, όπως δεν είναι δόκιμος και ο όρος 'στοιχεία πυρετού'. Είναι παραπλανητικός και δεν δίνει ρεαλιστικές πληροφορίες για την κατάσταση του ατόμου. Αντίθετα, αφήνει την εντύπωση σε πολλούς γονείς ότι πρόκειται για ήπια κατάσταση που θα ξεπεραστεί, ενώ αυτό μπορεί να είναι τελείως ανακριβές. Οι περισσότεροι γονείς στα παιδιά των οποίων αναφέρθηκε ο όρος αυτός ως διάγνωση, δεν έχουν πάρει απαντήσεις στα ερωτήματά τους. Οι γονείς αυτοί συνεχίζουν επί σειρά ετών να επισκέπτονται διαφορετικούς επαγγελματίες και αναζητούν την αιτία των δυσκολιών του παιδιού τους.» (Παπαγεωργίου Βάγια)

Σε αυτό το σημείο, θα ήταν συνετό να ξεκαθαρίσουμε και τη διαφορά δύο όρων που χρησιμοποιούνται και συχνά συγχέονται, του αυτισμού και της αυτιστικής συμπεριφοράς. Η Πέρλα Μεσσίνα, προσπαθεί να εξηγήσει αυτή τη διαφορετική λειτουργία με απλά λόγια και να καταρρίψει τους μύθους γύρω απ' αυτό.

«Αυτισμός είναι ο τρόπος που ο εγκέφαλος είναι οργανωμένος και βάσει αυτής της οργάνωσης ο τρόπος που μαζεύει πληροφορίες, πώς τις κατανέμει και τις συνθέτει, και μετά πώς βγάζει συμπεράσματα για τον κόσμο γύρω μας. Αυτό το κομμάτι είναι γενετικό μιας και ο τρόπος αυτός οργάνωσης και σκέψης είναι κάτι που δεν μπορούμε ν' αλλάξουμε, όπως δεν μπορούμε να αλλάξουμε το χρώμα του δέρματός μας, το σχήμα των ματιών μας, ή το φύλο μας. Η αυτιστική συμπεριφορά είναι το παράγωγο σύνθεσης και

διαδικασίας, όταν ο αυτιστικός τρόπος σκέψης έρχεται σε επαφή με τον έξω κόσμο, το περιβάλλον. Αυτό το περιβάλλον δεν είναι άλλο από την οικογένεια μέσα στην οποία γεννιέται και μεγαλώνει το αυτιστικό άτομο και οι δυναμικές αλληλεπιδράσεις που προδιαθέτει ένα τέτοιο περιβάλλον. Η νοοτροπία των άλλων, η συμπεριφορά τους, οι άγραφοι νόμοι, οι κανόνες, οι ρουτίνες, όλα επιδρούν στην συμπεριφορά ενός αυτιστικού. Γι' αυτό πρέπει να κατανοήσουμε ότι μιλάμε για δύο πράγματα. Τον αυτισμό από την μία πλευρά που δεν μπορεί να αλλάξει και την αυτιστική συμπεριφορά από την άλλη πλευρά που μπορεί να αλλάξει μιας και είναι κάτι που επηρεάζεται από τον αυτιστικό τρόπο σκέψης αλλά και από όλα αυτά που βιώνει το αυτιστικό άτομο μέσω της επαφής του με άλλους ανθρώπους.»

Και μια ακόμα διασάφηση από την Πέρλα Μεσσίνα σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας των αυτιστικών αναφορικά με τα συναισθήματα:

«Τα συναισθήματα για έναν αυτιστικό είναι σαν το διακόπτη φωτός, είτε είναι "αναμμένος" άρα θετικό συναίσθημα και χαρά, είτε "σβηστός" άρα αρνητικό συναίσθημα και άγχος. Δεν γίνεται να είναι συγχρόνως και τα δύο. Η κάθε στιγμή, η κάθε κατάσταση "χρωματίζει" ανάλογα το συναίσθημα που θα βιώνουμε. Αν είμαστε σε κατάσταση θετικού συναίσθηματος, θα διαρκέσει αυτό όσο διαρκεί η δεδομένη κατάσταση. Αν μετά βιώσουμε κάτι αρνητικό, θα αλλάξει η συναισθηματική μας κατάσταση από θετικό σε αρνητικό συναίσθημα. Το τέλειο συναίσθημα για έναν αυτιστικό είναι το "κενό" ή αλλιώς ουδέτερο συναίσθημα. Όταν το αρνητικό και το θετικό βρίσκονται σε απόλυτη ισορροπία και εξουδετερώνουν το ένα το άλλο. Όπως στα μαθηματικά $-1+1=0$ όπου -1 είναι το άγχος και $+1$ η χαρά, τότε το μηδέν είναι η κατάσταση κενού συναίσθηματος. Η απόλυτη ισορροπία.» (Πέρλα Μεσσίνα)

**AUTISM IS NOT
A PARENTING PROBLEM.
IT IS
PART OF A PERSON.**

Κεφάλαιο 3^ο: Αιτίες

Σήμερα γνωρίζουμε τι δεν προκαλεί τον αυτισμό: Η σχέση μητέρας-παιδιού, πατέρα-παιδιού, γονέων μεταξύ τους δεν είναι η αιτία που προκαλεί τον αυτισμό, αλλά είναι πολύ σημαντική για την ανάπτυξη και την εξέλιξή του, όπως και η σχέση με τα άλλα μέλη της οικογένειας, κάτι που ισχύει για όλα τα παιδιά του κόσμου. (Νότας, Εγχειρίδιο)

«Σήμερα είναι αποδεκτό ότι δεν υπάρχει κάτι που κάνουν ή δεν κάνουν οι γονείς που να οδηγεί στην εντυπωσιακή παγκοσμιότητα της συμπτωματολογίας σε άτομα όλων των φυλών και όλων των εθνικοτήτων, σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη. Οι ομοιότητες μεταξύ ατόμων με αυτισμό διαφορετικών εθνικοτήτων και κοινωνικών-οικονομικών τάξεων, ως προς τις χαρακτηριστικές συμπεριφορές και την αντίληψη του κόσμου αποτελεί πραγματικότητα. Τα άτομα με αυτισμό μοιάζουν περισσότερο μεταξύ τους παρά με τα άτομα της κοινωνίας στην οποία ζουν. Οι εντυπωσιακές ομοιότητες στην κλινική εικόνα δεν οφείλονται στη συμπεριφορά των γονέων, αλλά σε οργανικά αίτια.»
(Παπαγεωργίου – Μαυροπούλου)

Σύμφωνα με τον Παπαϊωάννου Χαράλαμπο, «η αιτιολογία φαίνεται πολυπαραγοντική, δεν υπάρχει δηλαδή μια μεμονωμένη βιολογική αιτία, αλλά οι ενδείξεις είναι πλέον συντριπτικές για κληρονομικούς παράγοντες με πολύπλοκη και πολυδιάστατη γονιδιακή συμβολή. Εντούτοις, αποκλειστικά τα γονίδια δεν μπορούν να εξηγήσουν πλήρως ορισμένες παραμέτρους της διαταραχής.»

Οι τομείς της έρευνας για το τι προκαλεί τον αυτισμό περιλαμβάνουν:

- ❖ γενετική προδιάθεση και γενετικούς παράγοντες
- ❖ διαφοροποιήσεις στη δομή του εγκεφάλου
- ❖ ελλείψεις σε ένζυμα
- ❖ ελλείψεις σε βιταμίνες και / ή μέταλλα
- ❖ ανοσοποιήσεις, εμβόλια
- ❖ ουσίες που προκαλούν μολύνσεις
- ❖ μολύνσεις από ιούς
- ❖ μολύνσεις του αυτιού
- ❖ τροφικές αλλεργίες
- ❖ περιβαλλοντικούς παράγοντες
- ❖ αντιβιώσεις
- ❖ αφρώδεις μολύνσεις

❖ δεν περιορίζονται όμως σε αυτές μόνο (Νότας – Νικολαΐδου, 2006)

Σύμφωνα με τον Στασινό (2013, σελ.144-146) «τα αίτια του αυτισμού συνδέονται με πολλούς βιολογικούς παράγοντες οι οποίοι συνδέονται με νευρολογικά προβλήματα στον εγκέφαλο».

Σπουδαίες ερευνητικές ομάδες δεν παύουν να μελετούν και ν' αναζητούν τις αιτίες που μπορεί να δημιουργούν την αυτιστική συμπεριφορά. Σύμφωνα με μια άποψη, λοιπόν, ο αυτισμός οφείλεται στη δυσλειτουργία της αμυγδαλής, δομής του εγκεφάλου υπεύθυνης για την επεξεργασία των συναισθημάτων.

Η έρευνα είχε επικεφαλής τον Dr Weizhe Hong στο εργαστήριο του David J. Anderson, καθηγητή Βιολογίας στο Caltech(California Institute of Technology) και ερευνητή στο Ιατρικό Ινστιτούτο Howard Hughes. Η εργασία δημοσιεύθηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 2014 στο περιοδικό Cell. Ο Anderson δήλωσε: «Στον **αυτισμό** υπάρχει μια μείωση στις **κοινωνικές αλληλεπιδράσεις**, και συχνά μια αύξηση σε επαναλαμβανόμενες, μερικές φορές κι αντικοινωνικές συμπεριφορές – ένα φαινόμενο γνωστό ως **εμμονή**. Εδώ, διεγείροντας ένα συγκεκριμένο σύνολο νευρώνων, μπορούμε να επηρεάζουμε τις συγκεκριμένες συμπεριφορές.»⁵

Η παρούσα μελέτη προσπαθεί να εξηγήσει την αλληλεπίδραση μεταξύ των γονιδίων εκείνων που είναι υπεύθυνα για τη δραστηριότητα του εγκεφάλου και εκείνων για τις κοινωνικές συμπεριφορές. Σύμφωνα με μια άλλη έρευνα από επιστήμονες του Κέντρου Έρευνας του Εγκεφάλου στο Πανεπιστήμιο του Όκλαντ, το 2012, τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των ατόμων στο φάσμα του αυτισμού οφείλονται σε μεταλλαγμένα γονίδια. Επικεφαλής της ομάδας είναι η Δρ Τζοάνα Μοντγκόμερι.

Πολλά από αυτά τα μεταλλαγμένα γονίδια είναι υπεύθυνα για την παραγωγή συγκεκριμένων πρωτεϊνών στους νευρώνες του εγκεφάλου. Η ομάδα της Δρ. Μοντγκόμερι επέλεξε να ερευνήσει μία από αυτές τις πρωτεΐνες, γνωστή ως SHANK3. Η συγκεκριμένη πρωτεΐνη έχει ταυτοποιηθεί ως ζωτικής σημασίας για τη διαδικασία επικοινωνίας μεταξύ δύο νευρώνων, ενώ επίσης έχει διαπιστωθεί ότι μεταλλάσσεται σε περιπτώσεις Διαταραχών Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ). Ως εκ τούτου, μεταλλάξεις ΔΑΦ εμποδίζουν αυτήν την αποτελεσματική μεταφορά πληροφοριών μεταξύ των νευρώνων, η οποία πιθανότατα αποτελεί τη βάση των συμπεριφορικών και γνωσιακών αλλαγών που συμβαίνουν σε άτομα με Διαταραχές του Αυτιστικού Φάσματος.⁶

⁵ Παπαναστασίου Φώτης. *Βρέθηκαν οι νευρώνες που επηρεάζουν την κοινωνική συμπεριφορά των αυτιστικών ατόμων*. Ανασύρθηκε στις 27/10/14, ώρα 09:34μ.μ. από <http://eidikospaidagogos.gr/vrethikan-oi-neurones-pou-epireazoun-tin-koioniki-simperifora-ston-aytismo/>

⁶ Νέα επιστημονικά δεδομένα μας φέρνουν κοντά στα αίτια του αυτισμού. Σημαντικό βήμα για την εξέλιξη των θεραπευτικών μέσων. Ανασύρθηκε στις 30/6/14, ώρα 2:30 π.μ. από <http://www.logotherapieia.com.gr/%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%B1/>

Κεφάλαιο 4^ο: Διάγνωση-Ενδείξεις

Στη συνέχεια, θα ασχοληθούμε με τα στοιχεία εκείνα που μας δίνουν τις πρώτες ενδείξεις για την ύπαρξη του αυτισμού. Θα ξεκαθαρίσουμε τη σημασία της σωστής διάγνωσης, το χρονικό διάστημα που θα ήταν ωφέλιμο αυτή να πραγματοποιείται, αλλά και με ποιον τρόπο γίνεται.

Μια σωστή λοιπόν και έγκαιρη διάγνωση για τα παιδιά με διαταραχές αυτιστικού φάσματος είναι κάτι περισσότερο από απαραίτητη. Ο σκοπός της διάγνωσης δεν είναι να δώσει ταμπέλες αλλά

- Να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τα προβλήματα
- Να παρέχει κατευθυντήριες οδηγίες σε δασκάλους, γονείς και άλλους, που αφορούν την κατάσταση του παιδιού και σχετικές συνέπειες από αυτή.
- Να προτείνει τρόπους αποτελεσματικού χειρισμού και εκπαιδευτικές στρατηγικές (Νότας, National Autistic Society)

Μέσα από τη διάγνωση, υποστηρίζει ο Στέργιος Νότας, θα μπορέσουμε να σκιαγραφήσουμε λεπτομερώς τις δυνατότητες και τις δυσκολίες ενός παιδιού και να σχεδιάσουμε το εξατομικευμένο θεραπευτικό και εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη βελτίωση της ζωής της δικής του και τη στήριξη της οικογένειάς του. Η σωστή διάγνωση για ένα παιδί μπορεί να σημαίνει 'απομάκρυνση' από μια ζωή υποτιμημένη, με ανεπαρκή πρόνοια και χωρίς αντιμετώπιση των ειδικών αναγκών του. Για έναν ενήλικα, μπορεί να δώσει απαντήσεις σε μια συμπεριφορά αινιγματική και παράξενη. (Νότας, Εγχειρίδιο)

Σε ποια ηλικία πρέπει ν' ανησυχήσουν οι γονείς; Ποια τα σημάδια; Ποιες οι πρώτες τους κινήσεις; Ασφαλής διάγνωση μπορεί να πραγματοποιηθεί συνήθως στην ηλικία των 2,5-3 χρόνων από αρμόδιους ειδικούς εκπροσώπους της πολυθεματικής ή διαγνωστικής ομάδας. (Στασινός, 2013, σελ.155)

Η εικόνα των αυτιστικών παιδιών που δε διαφέρει σε τίποτα απ αυτή των υπόλοιπων παιδιών είναι αυτή που προκαλεί μεγάλη δυσκολία στην αναγνώριση των ενδείξεων για την ύπαρξη του συνδρόμου. Τα αυτιστικά παιδιά είναι υγιή και όμορφα. Αυτό που κάνει τους γονείς ν' ανησυχούν και το εντοπίζουν γύρω στο δεύτερο με τρίτο έτος της ηλικίας των παιδιών τους είναι «η έλλειψη βλεμματικής επαφής, η περίεργη αντίδραση στην αγκαλιά και τα χάρδια, η καθυστέρηση της ομιλίας ή η περίεργη ενασχόληση με τα αντικείμενα, και το ότι είναι απομονωμένο από τους συνομήλικους». (Νότας, 2006)

Οι «αυτιστικές συμπεριφορές» συνήθως εμφανίζονται μετά το πρώτο ή δεύτερο έτος της ηλικίας. Οι περισσότεροι γονείς δε διαπιστώνουν κάτι ανησυχητικό στη συμπεριφορά των παιδιών τους κατά τη βρεφική ηλικία και μέχρι τη συμπλήρωση του πρώτου έτους της ζωής τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όμως, έχει αναφερθεί ότι κάποια στοιχεία προβλημάτισαν τους γονείς ήδη κατά τη βρεφική ηλικία. Για παράδειγμα, κάποιοι γονείς ανέφεραν ότι υπήρχαν προβλήματα στο θηλασμό, σε άλλες περιπτώσεις παρατηρήθηκε ότι τα βρέφη ήταν πάρα πολύ ήσυχα (δεν κλαίγανε ούτε και όταν πεινούσαν) ή κλαίγανε συνέχεια, αντιδρούσαν έντονα σε οποιαδήποτε αλλαγή. Κάποια βρέφη αναφέρθηκε ότι συναρπάζονταν από δυνατά φώτα στην τηλεόραση, ενώ αδιαφορούσαν για οικεία πρόσωπα ή ζώα που περνούσαν από μπροστά τους. (Τσιούρη)

The signs of Autism..

(<https://www.papermasters.com/symptoms-of-autism.html>)

Σε αυτήν την ηλικία, συνήθως, στο πρώτο δηλαδή ή το δεύτερο έτος της ζωής, διαγιγνώσκεται ο αυτισμός, ενώ σήμερα υπάρχουν στοιχεία και σταθμισμένες κλίμακες αξιολόγησης που μπορούν να εντοπίσουν από την ηλικία των 18 μηνών ορισμένα βρέφη «υψηλής επικινδυνότητας» (CHAT- Checklist for Autism in Toddlers). (Νότας) Θα αναφερθούμε σε αυτά παρακάτω.

Επιπλέον, παρατηρώντας από μια άλλη σκοπιά, μια έγκαιρη διάγνωση, μπορεί επιπλέον να ενδιαφέρει τους γονείς για την εξασφάλιση της διαθεσιμότητας γενετικής συμβουλευτικής, όταν σκέφτονται να κάνουν ή ήδη έχουν άλλα παιδιά. Η πιθανότητα είναι πιο μεγάλη για τ' αμφιθαλή αδέρφια των παιδιών με διαταραχή αυτιστικού φάσματος τα οποία να μην μπορεί να επηρεαστούν λιγότερο σε σχέση με τον/ην αδελφό/ή με αυτισμό, αλλά να έχουν σοβαρά προβλήματα στην κοινωνική αλληλεπίδραση ή την επικοινωνία, κάτι που μπορεί να ελεγχθεί με την πρώιμη παρέμβαση. (Νότας – Νικολαΐδου, 2006)

Όλοι οι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι όσο νωρίτερα πραγματοποιηθεί μια έγκυρη διάγνωση, τόσο περισσότερο θα ωφεληθεί και το παιδί, αλλά και η οικογένεια και το περιβάλλον του. Κι αυτό γιατί, μόνο αν γνωρίζουμε τους αληθινούς λόγους μια ιδιαίτερης συμπεριφοράς, μπορούμε να επιλέξουμε και να εφαρμόσουμε αποτελεσματικές στρατηγικές παρέμβασης. Ο τρόπος της μετέπειτα διαχείρισης της όλης κατάστασης

μπορεί να βλάψει το παιδί και όχι η έγκαιρη διάγνωση, οπότε τίποτα δεν πρέπει να μας καθυστερήσει απ' αυτό το βήμα.

Πώς γίνεται η διάγνωση;

Η διάγνωση του αυτισμού και των συναφών διαταραχών στηρίζεται στο λεπτομερές αναπτυξιακό ιστορικό και δεν γίνεται σε καμία περίπτωση με αιματολογικές εξετάσεις. Η έμφαση δίνεται στους τομείς της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, της επικοινωνίας και της σκέψης-παιχνιδιού-φαντασίας και στην αξιολόγηση της παρούσας συμπεριφοράς στους ίδιους τομείς. Η διαταραχή είναι 'μετρήσιμη' ως προς τη σοβαρότητα (ήπια, μέτρια, σοβαρή), με τη βοήθεια ειδικών κλιμάκων και διαφοροποιείται ως προς την ποιότητα, ανάλογα με τον τύπο της διαταραχής στην κοινωνική αλληλεπίδραση (αδιάφορος, παθητικός, ενεργητικός αλλά παράξενος, υπερτυπικός). (Παπαγεωργίου Βάγια)

«Ακόμη και πολύ έμπειροι επαγγελματίες δυσκολεύονται στη διάγνωση κάποιων αυτιστικών. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να συνυπάρχει ο αυτισμός με μια σειρά άλλων κλινικών συνθηκών οπότε η διαδικασία αυτή δεν είναι τόσο σαφής όσο θα μπορούσε να είναι. Ο ειδικός μπορεί να παρασυρθεί από άλλες μαθησιακές δυσκολίες και διαταραχές και να οδηγηθεί σε μια λανθασμένη διάγνωση.» (Larcombe, 1998)⁷

Η διάγνωση - αξιολόγηση, σύμφωνα με τον Νότα, για να είναι πλήρης, γίνεται σε τρία διαδοχικά στάδια :

1. λήψη εκτενούς ιατρικού, αναπτυξιακού, κοινωνικού ιστορικού,
2. άμεση συστηματική παρατήρηση του παιδιού και αξιολόγηση κατά την διάρκεια του παιχνιδιού και άλλων δραστηριοτήτων,
3. εξέταση με σταθμισμένες κλίμακες, δοκιμασίες, «εργαλεία αξιολόγησης» (Νότας)

Αυτό που μπορεί να προηγηθεί της διάγνωσης, όπως έχουμε προαναφέρει, είναι η χρήση εργαλείων εντοπισμού που θα αναγνωρίζουν τα παιδιά εκείνα που ανήκουν σε ομάδα υψηλού κινδύνου. Κατά τον Στέργιο Νότα, ο οποίος έχει συγκεντρώσει τα διαγνωστικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται σε χώρες του εξωτερικού, αυτά είναι τα εξής:

- Checklist for Autism in Toddlers (CHAT): αξιολογεί τη βλεμματική παρακολούθηση ενήλικου, το συμβολικό παιχνίδι και το προδηλωτικό δείξιμο.
- Pervasive Developmental Disorders Screening Test-Stage 1 (Siegel, 1998): κατατάσσει θετικά και αρνητικά συμπτώματα και περιλαμβάνει κάποιες ερωτήσεις που αφορούν την παλινδρόμηση.
- Australian Scale for Aspergeras Syndrome (Garnett and Attwood, 1998): είναι μια κλίμακα γονέων και δασκάλων για παιδιά υψηλής λειτουργικότητας μεγαλύτερης ηλικίας που δε διαγνώστηκαν κατά τα πρώτα σχολικά χρόνια. Περιλαμβάνει 24 ερωτήσεις που αξιολογούνται σε κλίμακα από το 1 έως το 6 και ένα ερωτηματολόγιο με 10 ερωτήσεις χαρακτηριστικών συμπεριφοράς που αξιολογούνται με «ΝΑΙ» ή «ΟΧΙ». Αν η πλειοψηφία των απαντήσεων είναι

⁷ Νότας, National Autistic Society

μεταξύ του 2 και του 6 και «NAI», τότε προτείνεται ένα άλλο, πιο ειδικό διαγνωστικό εργαλείο.

Σχετικά με τη διάγνωση του αυτισμού τώρα και τα βασικά εργαλεία που χρησιμοποιούμε γι' αυτό το σκοπό, α) του Διαγνωστικού και Στατιστικού εγχειριδίου Ψυχικών Διαταραχών, Τρίτη αναθεωρημένη έκδοση (DSM-III-R), Αμερικανική Ψυχιατρική Εταιρεία 1987 και β) της Διεθνούς Ταξινόμησης Νόσων , 10^η αναθεώρηση (ICD-10), Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας 1990, βασίζονται στην “Τριάδα της Wing”, δηλαδή στα τρία θεμελιώδη ελλείμματα:

- Ποιοτικό έλλειμμα στην αμοιβαία κοινωνική αλληλεπίδραση
- Ποιοτικό έλλειμμα στη λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία και στη δραστηριότητα που απορρέει από τη δημιουργική φαντασία
- Σαφώς περιορισμένο ρεπερτόριο δραστηριοτήτων και ενδιαφερόντων (Happé, 2003, σελ.58-59)

«Οι διαφορετικές απόψεις ως προς τη διάγνωση μεταξύ των ειδικών θα μπορούσαν να αποδοθούν στο διαφορετικό θεωρητικό-επιστημονικό υπόβαθρο, στην εξειδίκευση και στην κλινική εμπειρία.» (Παπαγεωργίου Βάγια)

Επόμενο βήμα, μετά τη διάγνωση, είναι να γίνει η επιλογή της καταλληλότερης μεθόδου εκπαίδευσης, προσαρμοσμένης στις ιδιαίτερες ανάγκες του κάθε παιδιού.

Κεφάλαιο 5^ο: Μέθοδοι Εκπαίδευσης

Μιλώντας για μεθόδους εκπαίδευσης των αυτιστικών, στην πραγματικότητα εννοούμε την αναζήτηση τρόπων επικοινωνίας με αυτόν τον διαφορετικό τρόπο σκέψης, που αν επιτευχθούν, θα μπορέσει να έπειτα να διδαχθεί και να κατακτηθεί οποιαδήποτε γνώση.

Ο αυτισμός δεν είναι κάτι που θεραπεύεται, όμως, όλα τα αυτιστικά παιδιά ωφελούνται από τα ειδικά θεραπευτικά προγράμματα και το κάθε ένα (ανάλογα με το Νευρολογικό του δυναμικό και την ποιότητα και επάρκεια των θεραπευτικών υπηρεσιών) βελτιώνεται ανάλογα. (Αλεξάνδρου Ευστράτιος)

Ο Στασινός, σχετικά με τον αυτισμό διευκρινίζει ότι πρόκειται για ένα σύνδρομο ‘αντιμετωπίσιμο’ αλλά όχι ‘θεραπεύσιμο’. «Απαιτείται ο σχεδιασμός εξατομικευμένου προγράμματος από αρμόδια διεπιστημονική ομάδα και δομημένου προγράμματος στο σχολείο και γενικά στην καθημερινότητα του παιδιού.» Δεν είναι να δυνατό να φτιαχτεί ένα πρόγραμμα για όλα τα παιδιά, καθώς αυτό δε θα μπορούσε να καταστεί ωφέλιμο, αφού κάθε παιδί είναι διαφορετικό με τις ιδιαίτερες δυνατότητες του και τις ξεχωριστές του ανάγκες.

Σημειώνει, ακόμα, ότι «η διεπιστημονική ομάδα πρέπει ν’ αποτελείται από κλινικά έμπειρους επιστήμονες διάφορων ειδικοτήτων όπως παιδοψυχίατρος, ψυχολόγος, ψυχαναλυτής, παιδίατρος, ειδικευμένος στην αναπτυξιακή αξιολόγηση, κοινωνικός λειτουργός, ειδικός παιδαγωγός κ.ά.» (Στασινός, 2013, σελ.155)

Σε τι ακριβώς συνίσταται ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης και ποια στοιχεία της συμπεριφοράς αποκοπεί να βελτιώσει; Σύμφωνα με τον Στασινό, το πρόγραμμα πρέπει να βασίζεται στην εφαρμογή μεθόδων τροποποίησης της συμπεριφοράς και εκπαίδευσης στους τομείς της ομιλίας και επικοινωνίας.» (Στασινός, 2013) Το εξατομικευμένο πρόγραμμα επιβάλλεται ακόμα να δίνει συμβουλές στους γονείς για το χειρισμό του παιδιού τους στις διάφορες καταστάσεις που εκδηλώνονται στο σπίτι. Σε συνεργασία, επίσης, με το σχολείο (γενικό ή ειδικό) εφαρμόζεται ένα παρόμοιο πρόγραμμα υπομονετικής εκπαίδευσης του παιδιού με δυνατότητα αναπροσαρμογής του. (Στασινός)

Οι Δεληγιάννης-Κολτσίδα, παρομοιάζουν τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την εκπαίδευση των αυτιστικών με εκείνες που εφαρμόζονται σε άτομα που έχουν υποστεί κάποιο εγκεφαλικό επεισόδιο. Την κατάσταση του αυτισμού την περιγράφουν ως μια από τις πιο δυσνόητες και αινιγματικές καταστάσεις καθώς οι αυτιστικοί παρουσιάζουν δυσκολία στην εκμάθηση της γλώσσας και την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων αλλά και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις με άλλους ανθρώπους. (Δεληγιάννης-Κολτσίδα)

Παρότι δεν άπτεται ακριβώς του θέματος του κεφαλαίου μας, θα πρέπει ν’ αναφέρουμε ότι σε σπάνιες περιπτώσεις χορηγούνται ψυχοφάρμακα για ελάττωση των επιπέδων της σεροτονίνης. «Η φαρμακευτική αγωγή συστήνεται μόνο σε ορισμένες χρονικές περιόδους για την αντιμετώπιση ενδεχόμενων σοβαρών διαταραχών συμπεριφοράς του παιδιού με αυτισμό όπως επιθετικότητα, αυτοτραυματισμοί σε στιγμές κρίσης και έντονες ψυχικές εξάρσεις.»(Στασινός, 2013, σελ.155)

Κλείνουμε με την άποψη-πρόταση της Πέρλα Μεσσίνα.

«Οι περισσότεροι αυτιστικοί με τη σωστή εκπαίδευση και προσεγγίσεις -όχι θεραπείες- που σέβονται το διαφορετικό τρόπο σκέψης και μάθησης, βελτιώνονται. Η κλινική τους εικόνα αλλάζει δραστικά μετά από μερικά χρόνια σε βαθμό που να αλλάζει και η διάγνωσή τους. Μάλιστα σε παιδιά που έχω προσωπικά καθοδηγήσει τους γονείς τους ώστε να καταλάβουν εκείνοι πρώτα πώς σκεφτόμαστε και τι ανάγκες έχουμε, η βελτίωση τους είναι ακόμη πιο γρήγορη και εντυπωσιακή σε σύγκριση με τις πολύχρονες και πολυδάπανες - άχρηστες πολλές φορές- θεραπείες που προσφέρουν τα διάφορα κέντρα στην Ελλάδα.» (Πέρλα Μεσσίνα)

Η Πέρλα Μεσσίνα, κρούει τον κώδωνα του κινδύνου σε όλους τους γονείς για την σωστή επιλογή των κατάλληλων προσεγγίσεων, όπως τις ονομάζει, και όχι θεραπειών, αφού ο αυτισμός δεν είναι ασθένεια και επομένως δεν μπορούμε να μιλάμε με όρους ιατρικούς. Συγκεντρώσαμε τις πιο γνωστές εκπαιδευτικές προσεγγίσεις.

Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις

- Προσέγγιση TEACCH- Division TEACCH
- Συμπεριφοριστικές Προσεγγίσεις - Behavioral Approaches, Applied Behavior Analysis (A.B.A.)
- Προσεγγίσεις ενσωμάτωσης -ολοκλήρωσης - Integration Approaches
- Θεραπεία καθημερινής ζωής - σχολείο Higashi-Daily Life Therapy at the Boston Higashi School
- Αλληλεπιδραστικές προσεγγίσεις - Interactive Approaches, Option Approach, the playschool curriculum, Infant Development Programme
- Ψυχοδυναμικές προσεγγίσεις ψυχαναλυτικού τύπου.
- Θετικές Προσεγγίσεις- Positive approaches (Νότας)

Ακόμα:

- Spell (structure, positive attitudes, empathy, low, links)
- Φαρμακευτικές και βιοχημικές προσεγγίσεις
- Θεραπεία που στηρίζεται στη διατροφή και διαίτα (Παπαϊωάννου Χαράλαμπος)

Στην βιβλιογραφία, συναντήσαμε, κοντά στις προσεγγίσεις, τον όρο παρεμβάσεις. Πρόκειται προφανώς για κάποιες μεθόδους που δεν μπορούν από μόνες τους να παράσχουν την κατάλληλη εκπαίδευση, αλλά μπορούν να υποβοηθήσουν την μάθηση.

Εκπαιδευτικές παρεμβάσεις

- Αισθητηριακή ολοκλήρωση και Αισθητηριακή χαλάρωση

- Αρωματοθεραπεία
- Δραματοθεραπεία - Χοροθεραπεία
- Εργοθεραπεία
- Εκπαίδευση και υποβοήθηση της επικοινωνίας - PECS , MAKATON
- Θεραπεία συμπεριφοράς
- Θεραπεία μουσικής αλληλεπίδρασης -μουσικοθεραπεία, θεραπεία με τη βοήθεια της τέχνης
- Λογοθεραπεία , αγωγή του λόγου
- Μάθηση υποβοηθούμενη από τη χρήση υπολογιστών
- Ψυχοκινητική
- Ψυχοθεραπευτικές παρεμβάσεις αλληλεπιδραστικού χαρακτήρα (Νότας)

Επίσης:

- Προσέγγιση Option (Kaufman,1976)
- Θεραπεία Holding
- Θεραπεία ολοκληρωτικής ακρόασης
- Κοινωνικές ιστορίες (social stories-Carol Gray) (Παπαϊωάννου Χαράλαμπος)

Ο Στέλιο Νότας, προχώρησε στην καταγραφή μερικών στοιχείων των οποίων την ύπαρξη εντοπίζει στις περισσότερες των εκπαιδευτικών προσεγγίσεων. Συγκεκριμένα αναγνωρίζει:

1. την έμφαση που δίνεται στην επικοινωνία
2. την έμφαση στην κοινωνική αλληλεπίδραση
3. τη διαδικασία αποδεκτών εναλλακτικών προτύπων
4. τη χρήση οπτικών μέσων
5. τη προβλεψιμότητα των καταστάσεων
6. το παιχνίδι
7. την εξατομικευμένη και ομαδική εκπαίδευση
8. τη σημασία της γενίκευσης των κερτημένων δεξιοτήτων
9. τη δυνατότητα προσαρμογής των κερτημένων δεξιοτήτων

10. τη συμμετοχή των γονέων (Νότας, Εγχειρίδιο)

Κάτι αντίστοιχο θα προσπαθήσουμε να κάνουμε αφού παρουσιάσουμε εκτενέστερα κάποιες απ' τις μεθόδους. Η επιλογή τους έγινε με στόχο να αναδείξουμε τις πιο ωφέλιμες για την εκπαίδευση των αυτιστικών. Σκοπός μας είναι να εντοπίσουμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονέκτηματά τους- σε όσες υπάρχουν- και να κάνουμε μια σύγκριση των μέσων που χρησιμοποιούν και των αποτελεσμάτων τους.

5.1.: TEACCH (Treatment and Education of Autistic and Communication Handicapped Children)

Τα αρχικά σημαίνουν «Αντιμετώπιση και Εκπαίδευση των παιδιών με Αυτισμό και συναφείς Επικοινωνιακές Μειονεξίες».

Το Πρόγραμμα TEACCH, ιδρύθηκε την δεκαετία του '70 από τον καθηγητή ψυχιατρικής Eric Schopler, τον οποίο διαδέχθηκε ο καθηγητής Gary Mesibov. Τα κέντρα διάγνωσης, συμβουλευτικής και υποστήριξης ατόμων με αυτισμό του μοντέλου TEACCH είναι εννέα και βρίσκονται στην πολιτεία της Βόρειας Καρολίνας. (ΗΠΑ) (Μαυροπούλου Σ.)

Το TEACCH αποτελεί ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα. Ασχολείται με τη διάγνωση, την αντιμετώπιση, την επαγγελματική κατάρτιση και τη διαβίωση των ατόμων με αυτισμό. (Δόνου, 2009) Αποτελεί μια προσέγγιση ζωής που στοχεύει στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων του αυτιστικού ατόμου ώστε να εξασφαλίσει μια ζωή παραγωγική μέσα στο κοινωνικό σύνολο. (Παπαγεωργίου Βάγια)

Το ουσιαστικότερο και βασικότερο στοιχείο για την παροχή κατάλληλης αγωγής στα αυτιστικά άτομα είναι η κατανόηση των ιδιαίτερων γνωστικών χαρακτηριστικών τους και η προσαρμογή του περιβάλλοντος ώστε να είναι κατανοητό προς αυτούς. Και αυτό ακριβώς κάνει η μέθοδος TEACCH. Ο πρώτος στόχος της αποκαλούμενης «δομημένης προσέγγισης» είναι η κατανόηση του περιβάλλοντος από τα άτομα με αυτισμό. Η μέθοδος, δημιουργεί ένα δομημένο περιβάλλον στο οποίο θα εκπαιδεύονται τα παιδιά, και αυτό γιατί το συγκεκριμένο περιβάλλον ανταποκρίνεται καλύτερα στον ιδιαίτερο τρόπο σκέψης των ατόμων με αυτισμό. Είναι ένα περιβάλλον πιο προβλέψιμο, ώστε το παιδί να λειτουργεί με περισσότερη ασφάλεια και να ξεδιπλώσει τις ικανότητές του. Ο δεύτερος στόχος της μεθόδου είναι η αυθόρμητη επικοινωνία τους. (Μαυροπούλου Σ.)

Σύμφωνα με τη Δόνου, τα βασικά στοιχεία του TEACCH είναι τα εξής:

1. Η φυσική δόμηση του περιβάλλοντος
2. Το ατομικό ημερήσιο πρόγραμμα
3. Το σύστημα ατομικής εργασίας
4. Η οπτική παρουσίαση των δραστηριοτήτων (Δόνου, Θέματα Ειδικής Αγωγής, 2009, σελ.38-40)

Παρουσιάζουμε αναλυτικά τις βασικές μεθόδους που μεταχειρίζεται η μέθοδος TEACCH:

1. Η φυσική δόμηση του περιβάλλοντος

Η δόμηση του περιβάλλοντος αναφέρεται στον τρόπο οργάνωσης της τάξης αλλά σε καμία περίπτωση σε ομοιομορφία όλων των τάξεων που διδάσκονται με τη μέθοδο. Πρόκειται για την τάξη αυτή που αμέσως γίνεται κατανοητό ποια δραστηριότητα φιλοξενεί και σε ποιο σημείο. Πολύ σημαντικό είναι τα παιδιά να καταφέρουν να εκπαιδευτούν να παραμένουν στους χώρους της τάξης για αρκετό χρονικό διάστημα και να μην εγκαταλείπουν εύκολα τις εργασίες τους. Στη δομημένη τάξη, υπάρχει απαραίτητος χώρος για ατομικές και ομαδικές εργασίες. Ο εκπαιδευτικός έχει πάντοτε

άμεση οπτική επαφή με τον μαθητή ο οποίος μπορεί να μεταβεί από τη μια δραστηριότητα σε άλλη μόνο από συγκεκριμένο σημείο, ώστε να μην προσπαθήσει να φύγει, αφήνοντας ανολοκλήρωτη την εργασία του. Αυτοί είναι οι χώροι δόμησης μιας τάξης:

- Διδασκαλία
- Ανεξάρτητης εργασίας
- Ελεύθερου παιχνιδιού
- Δομημένου παιχνιδιού
- Φαγητού
- Ομαδικής εργασίας
- Μεταβατική

Οι δύο ακόλουθες εικόνες δείχνουν την οργάνωση μια τάξης με την δομημένη προσέγγιση. Όπως αποδεικνύεται οι τάξεις δεν είναι πανομοιότυπες αλλά είναι εξίσου άρτια οργανωμένες για να δημιουργήσουν το κατάλληλο περιβάλλον για την εκπαίδευση των αυτιστικών παιδιών. Είναι ξεκάθαρος ο χωρισμός των χώρων, οι δραστηριότητες σε καθέναν απ' αυτούς και ο τρόπος μετάβασης απ' τον έναν στον άλλο.

2. Το ατομικό ημερήσιο πρόγραμμα

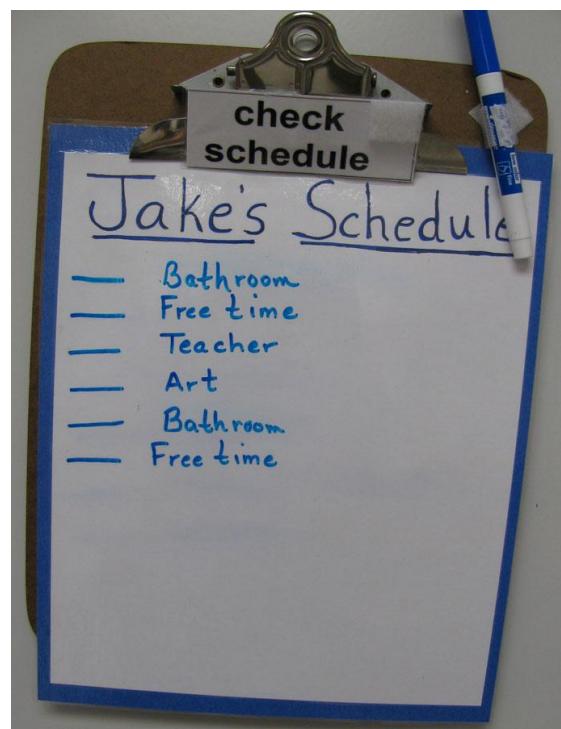
Πρόκειται για ένα αυστηρά εξατομικευμένο πρόγραμμα που βοηθά το παιδί να κατανοήσει τι δραστηριότητες θα κάνει κατά τη διάρκεια της ημέρας. Οι δραστηριότητες σημειώνονται γραπτώς-για τα παιδιά που διαβάζουν- ή με τη χρήση φωτογραφιών, σκίτσων, σχημάτων ή αντικειμένων-για αυτούς που δεν έχουν αναπτύξει ακόμα αυτήν την δεξιότητα. Για οποιαδήποτε αλλαγή στο πρόγραμμα θα πρέπει να έχουμε προειδοποιήσει το παιδί.

	1	2	B R E A K T I M E	3	4	D i n e r T i m e	5
MONDAY	PSHE	Assembly		Maths	English		Food technology
TUESDAY	PSHE	Social Skills		Maths	R.E.		Science
WEDNESDAY	PSHE	Maths		Drama	English		P.E.
THURSDAY	PSHE	Music		Drama	English		ICT
FRIDAY	Assembly	P.E.		P.E.	P.E.		Art

Το πρόγραμμα μπορεί να περιλαμβάνει: ελεύθερο παιχνίδι, δουλειά με τον δάσκαλο, ατομική εργασία, τουαλέτα, φαγητό, εξωτερικές δραστηριότητες.

3. Το σύστημα ατομικής εργασίας

Δίνει απαντήσεις στα τέσσερα βασικά ερωτήματα: τι κάνω, πόση ώρα, πότε τελειώνω, τι θα γίνει μετά. (Δαλακούρας Νίκος)

4. Η οπτική παρουσίαση των δραστηριοτήτων

Το παιδί επικοινωνεί με αυτόν τον τρόπο κάνοντας γνωστές τις ανάγκες του σε κάποιον άλλο. Τα παιδιά έχουν καθημερινή δουλειά στην τάξη, μέσα σε μικρά κουτιά με δύο χρωματιστούς αριθμούς. Ο ένας αριθμός μένει στο κουτί και ο άλλος πηγαίνει στο πρόγραμμα. Τότε ο μαθητής παίρνει τον αριθμό από το πρόγραμμα και τον αντιστοιχίζει με αυτόν από το κουτί. Αυτό τους βοηθάει στο ν' αναπτύξουν δεξιότητες αντιστοίχισης και να παραμείνουν συγκεντρωμένοι στην αποστολή τους. (<http://www.wasd.org/Page/3218>)

Δραστηριότητες που μπορεί να περιλαμβάνουν αυτά τα κουτιά είναι:

- Αντιστοίχιση σχημάτων και μεγεθών
- αρίθμηση
- μαθηματικές ικανότητες
- δεξιοτήτων γραφής
- ορθογραφία
- να ταιριάζουν ποσά με αριθμούς
- παζλ
- ανάγνωση

Η μέθοδος TEACCH αναδεικνύεται από πολλούς ως η καλύτερη μέθοδος εκπαίδευσης αυτιστικών ατόμων. Ποια είναι τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά της που την κάνουν τόσο κατάλληλη;

Σύμφωνα με τον Νίκο Δαλακούρα, δάσκαλο ειδικής αγωγής, η μέθοδος TEACCH μπορεί και εστιάζει στις δυνατότητες και στις αναδυόμενες δεξιότητες του αυτιστικού ατόμου, διδάσκει δόμηση και ρουτίνες, χρήση οπτικών βοηθημάτων και προσαρμόζεται σε κάθε περίπτωση.

Η Δομημένη Εκπαίδευση είναι σημαντική για τους εξής λόγους:

- Βοηθά το άτομο να κατανοήσει τον κόσμο που τον περιβάλλει.
- Το βοηθά να είναι ήρεμο μέσα από την κατανόηση του περιβάλλοντος-διευκολύνει τη μάθηση.
- Το βοηθά να εστιάσει στο σημαντικό ανάλογα με την περίσταση.
- Προωθεί την ανεξαρτησία αξιοποιώντας τις οπτικές του ικανότητες.
- Προλαμβάνει τα προβλήματα συμπεριφοράς. (Παπαγεωργίου Βάγια)

Κάρτες για την μέθοδο TEACCH

5.2.: ABA (Applied Behavior Analysis)

Μεταφράζεται ως Εφαρμοσμένη Ανάλυση συμπεριφοράς. Το πρόγραμμα ξεκινά ως αυστηρά ατομικό με στόχο όμως τη γενίκευση των γνώσεων με τη βοήθεια των γονέων κι έπειτα του σχολείου. Το πρόγραμμα της ABA υλοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Δρ. Ivar Lovaas, το 1970, στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στο Λος Άντζελες των ΗΠΑ. (<http://www.noesi.gr/book/intervention/aba-lovaas>)

Οι Lovaas και οι συνεργάτες τους έδειξαν σε ταινία πώς μπορεί κανείς να οικοδομήσει την ομιλία μέσω σταδιακών προσεγγίσεων, εφαρμόζοντας τις αρχές της μάθησης. (Δεληγιάννης – Κολτσίδα, 2009)

«Οι οπαδοί της θεωρίας της συμπεριφοράς πίστευαν ότι η γλώσσα και η επικοινωνία αποτελούν τον πυρήνα του αυτιστικού συνδρόμου. Η υπόθεσή τους ήταν ότι μόλις το παιδί αποκτήσει έναρθρο λόγο, η ικανότητα του να βλέπει τον εαυτό του σαν άτομο και να συναλλάσσεται με τους άλλους με αποτελεσματικό τρόπο θα έρθει αυτομάτως. Η υπόθεση όμως δεν επαληθεύτηκε. Περίπου το 50% των αυτιστικών δεν μιλούσαν καθόλου και ένα μεγάλο μέρος του ποσοστού αυτού δεν ανέπτυξε ποτέ ομιλία.» (Δεληγιάννη - Κολτσίδα, 2009)

Σχετικά με την τροποποίηση της συμπεριφοράς τώρα, ο Lovaas έχει την πεποίθηση ότι η ανταμοιβή αυξάνει τις πιθανότητες εμφάνισης μιας επιθυμητής συμπεριφοράς, ενώ η τιμωρία μειώνει την εκδήλωση αυτής της συμπεριφοράς. Πάνω σε αυτό βασίστηκε για να διαμορφώσει το πρόγραμμα της ABA, που βασίζεται στην χρήση ενισχυτών. (<http://www.noesi.gr/book/intervention/aba-lovaas>)

Μερικά, λοιπόν, απ' τα βασικά χαρακτηριστικά ενός προγράμματος παρέμβασης βασισμένο στις αρχές της ABA είναι:

- Η χρήση ενισχυτών (reinforcers)
- Η ανάλυση δραστηριότητας (task analysis)
- Η ανάλυση αιτιολογίας συμπεριφοράς (functional behavioural assessment)
- Η συλλογή δεδομένων (data collection) (<http://www.thelisi.gr/el/methodoi-paremvasis/aba.html>)

Πολύ συχνά, η αρχική εκπαίδευση γίνεται σε κάποιον χώρο κοντά στο φυσικό περιβάλλον του παιδιού, όπως το δωμάτιό του με διάρκεια από 10 έως 40 ώρες εβδομαδιαίως.

Ο Lovaas προτείνει τα εξής βήματα:

- 1) Δημιουργία αρμονικής σχέσης
- 2) Επέκταση της πρόσληψης της γλώσσας με τη χρήση δομημένου λόγου
- 3) Ανάπτυξη δεξιοτήτων μίμησης-μη λεκτικής σωματικής μίμησης

- 4) Ανάπτυξη της μίμησης στο παιχνίδι ρόλων
- 5) Ανάπτυξη της λεκτικής μίμησης (<http://www.noesi.gr/book/intervention/aba-lovaas>)

Κάρτες της μεθόδου ABA

Μειονεκτήματα της μεθόδου:

- Η εκπαιδευτική μέθοδος του ABA διαφέρει από τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στην τάξη, διότι στηρίζεται στην εξατομικευμένη εκπαίδευση. Ως εκ τούτου όταν τα παιδιά μετακινούνται σε τυπικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, υπάρχει πρόβλημα.
- Τα πρώιμα γλωσσικά προγράμματα ξεκινούν με τη διδασκαλία διαταγών και σημάτων, αλλά αγνοούν το σημασιολογικό τμήμα της γλώσσας.
- Τα παιδιά δε μαθαίνουν τις λέξεις μέσα από ήχους, που τις απαρτίζουν, αλλά ως σημασιολογικά στοιχεία. Επομένως μπορεί να προκληθούν προβλήματα στην προσωδία του λόγου.

5.3.: PECS (Picture Exchange Communication System)

Τα αρχικά του σημαίνουν «Φωτογραφικό Σύστημα Εναλλακτικής Επικοινωνίας». Το PECS αναπτύχθηκε το 1985 σαν ένα μοναδικό πακέτο παρέμβασης ενισχυτικής/εναλλακτικής επικοινωνίας για άτομα με κάποια διαταραχή του φάσματος του αυτισμού ή συναφείς αναπτυξιακές δυσκολίες. Πρωτοχρησιμοποιήθηκε στο Πρόγραμμα Αυτισμού του Delaware και κέρδισε παγκόσμια αναγνώριση διότι έδωσε έμφαση στην έναρξη της επικοινωνίας ανάμεσα στα άλλα συστατικά της. Το PECS δεν απαιτεί πολύπλοκα ή ακριβά υλικά. Σχεδιάστηκε έχοντας κατά νου τις οικογένειες, τους εκπαιδευτές και το προσωπικό προστατευμένων κατοικιών, γι' αυτό είναι εύκολο να χρησιμοποιηθεί σε ποικίλα περιβάλλοντα. (<http://www.pecs-greece.com/pecs.php>)

Το PECS συνιστά ένα οπτικό σύστημα για τη διδασκαλία επικοινωνίας που χρησιμοποιεί κάρτες και βασίζεται στα ενδιαφέροντα του ατόμου. Χρειάζονται 2 ενήλικες για την εκπαίδευση και είναι πολύ χρήσιμο για την κοινωνική συναλλαγή, την επικοινωνία, τις ρουτίνες. (Δαλακούρας Νίκος) Κατά τους Body and Frost, με το σύστημα αυτό, οι μαθητές διδάσκονται ν' ανταλλάσσουν τις εικόνες αυτές για κάτι που θέλουν και είναι ιδιαίτερα βασικό στις αρχές της διδασκαλίας ο δάσκαλος να περιμένει από τον μαθητή να δείξει την εικόνα ώστε να ξεκινήσει η επικοινωνία. (Body and Frost, 2011)

Τα έξι στάδια του PECS είναι τα εξής:

1. Πώς επικοινωνούμε (οι μαθητές μαθαίνουν ν' ανταλλάσσουν μια εικόνα για κάποιο αντικείμενο ή δραστηριότητα που επιθυμούν πραγματικά)
2. Απόσταση και επιμονή (οι μαθητές μαθαίνουν να γενικεύουν τη νέα τους δεξιότητα σε διαφορετικά μέρη και με διαφορετικούς ανθρώπους. Διδάσκονται ακόμα να είναι πιο επίμονοι στην επικοινωνία τους)
3. Διάκριση εικόνων (Μαθαίνουν ν' αναζητούν ανάμεσα σε περισσότερες εικόνες το επιθυμητό αντικείμενο ή δραστηριότητα. Οι εικόνες τοποθετούνται μέσα σε ένα βιβλίο επικοινωνίας – ένα ντοσιέ με κρίκους και λωρίδες Velcro, όπου φυλάγονται οι εικόνες και αφαιρούνται εύκολα για επικοινωνία.
4. Δομή Πρότασης (Οι μαθητές μαθαίνουν να δομούν απλές προτάσεις πάνω σε μια αποσπώμενη βάση χρησιμοποιώντας μια εικόνα «θέλω» μαζί με την εικόνα του αντικειμένου που ζητούν).
5. Απάντηση σε ερωτήσεις (Οι μαθητές μαθαίνουν να χρησιμοποιούν το PECS για να απαντούν στην ερώτηση «Τι θέλεις;»)
6. Σχολιασμός (Τώρα οι μαθητές διδάσκονται να κάνουν σχόλια όταν τους ρωτάνε πράγματα όπως «Τι βλέπεις;», «Τι ακούς;» και «Τι είναι αυτό;». Μαθαίνουν να συνθέτουν προτάσεις που αρχίζουν με τις λέξεις «Βλέπω», «Ακούω», «Νιώθω», «Είναι» κ.λπ.) (<http://www.pecs-greece.com/pecs.php>)

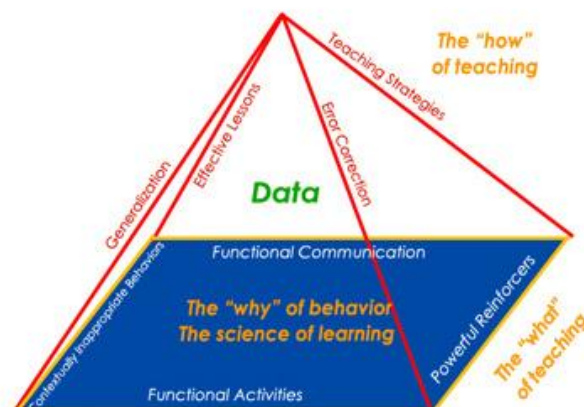
 I want		 I see		 thank you	
 drink	 biscuit	 apple	 cake	 crisps	 banana
 book	 sand	 bricks	 pens	 farm	 puzzle
 shoe	 jumper	 trousers	 coat	 sock	 hat

Κάρτα για την μέθοδο PECS

Οι Bondy and Frost, στους οποίους οφείλεται η ανάπτυξη αυτού του συστήματος επικοινωνίας, επινόησαν και την εκπαιδευτική μέθοδο της Pyramid, ένα μοναδικό μοντέλο επικοινωνίας που δημιουργεί αποτελεσματικά περιβάλλοντα μάθησης. Είναι βασισμένο στις αρχές της Εφαρμοσμένης ανάλυσης της συμπεριφοράς και προσφέρει στέρεες αρχές σε αυτούς που διδάσκουν είτε σε μια τάξη, είτε στο σπίτι, είτε στην κοινότητα.

Η Μέθοδος της Pyramid βασίζεται σε δύο είδη μαθησιακών στοιχείων: τη δόμηση και τη διδακτική. Τα δομικά στοιχεία σχηματίζουν την «βάση της πυραμίδας», δημιουργώντας ένα περιβάλλον ενισχυτικό για τη μάθηση, δίνοντας έμφαση σε λειτουργικές δραστηριότητες, ισχυρούς ενισχυτές, επικοινωνία και πλάνα συμπεριφοριστικής παρέμβασης. Τα διδακτικά στοιχεία περιλαμβάνουν φόρμες μαθημάτων, στρατηγικές βοήθειας [prompting strategies], στρατηγικές διόρθωσης λάθους (που είναι μοναδικά σχεδιασμένες για να ταιριάζουν σε συγκεκριμένες στρατηγικές βοήθειας) και γενίκευση. Όλα τα στοιχεία ενέχουν τη λήψη αποφάσεων βάσει δεδομένων [data-based decision-making]. Πρέπει τα στοιχεία να συνδυαστούν, ώστε η Μέθοδος να επιτύχει μέσα σε μια ποικιλία περιβαλλόντων. Η Pyramid δίνει έμφαση περισσότερο στο πώς να διδάξουμε παρά στο τι να διδάξουμε, και δίνει τη δυνατότητα να προσαρμόζουμε εξατομικευμένα το πρόγραμμα κάθε μαθητή ώστε να πετύχει τους μαθησιακούς του στόχους.

The Pyramid Approach to Education

Τα στοιχεία της βάσης:

- Λειτουργικές δραστηριότητες (Δεξιότητες και δραστηριότητες που οδηγούν στην ανεξαρτησία)
- Ισχυροί ενισχυτές (ισχυρό κίνητρο που οδηγεί στη μάθηση)
- Λειτουργική επικοινωνία (Δεξιότητες που είναι χρήσιμες τώρα και στο μέλλον)
- Συνειρμικά ακατάλληλες συμπεριφορές (Εστίαση σε λειτουργικά ισοδύναμη εναλλακτική λύση συμπεριφοράς)

Τα πιο βασικά στοιχεία

- Γενίκευση (Δεξιότητες γενικευμένες από την αρχή)
- Αποτελεσματικά Μαθήματα
- Συγκεκριμένες στρατηγικές διδασκαλίας
- Ελαχιστοποίηση και διόρθωση σφαλμάτων
- Συλλογή δεδομένων

Μύθοι:

- Αν χρησιμοποιούμε εικόνες οποιουδήποτε είδους, χρησιμοποιούμε Pecs.
- Χρησιμοποιούμε ένα πρόγραμμα με εικόνες, άρα χρησιμοποιούμε Pecs.
- Απλά διδάσκει στους ανθρώπους να ζητούν
- Είναι μόνο για ανθρώπους που δε μιλάνε καθόλου
- Είναι μόνο για μικρά παιδιά.
- Το άτομο που θα μάθει να χρησιμοποιεί Pecs, δε θα μάθει να μιλάει
- Είναι μόνο για ανθρώπους με αυτισμό.⁸

⁸ Lori Frost & Andi Bondy (2011). *A clear picture: The use and Benefits of PECS*.

Κάρτες για την μέθοδο PECS

5.4.: Makaton

Το Makaton σχεδιάστηκε το 1973 από την αγγλίδα λογοπεδικό Margaret Walker και αρχικά χρησιμοποιήθηκε σε ενήλικες κωφούς που παρουσίαζαν και σοβαρή μαθησιακή δυσκολία. Το 1978 εφαρμόστηκε στα σχολεία ειδικής αγωγής στην Μεγάλη Βρετανία. Στην Ελλάδα παρουσιάστηκε μέσω του συλλόγου Λογοπεδικών το 1992. Από το 1998, τη νόμιμη εκπροσώπηση του προγράμματος στην Ελλάδα έχει το ίδρυμα "Η Παμμακάριστος", μέσω του Makaton Ελλάς. (Βογινδρούκας Γιάννης)⁹

Το Makaton είναι ένα πρόγραμμα γλώσσας που χρησιμοποιεί σημεία και σύμβολα με σκοπό την επικοινωνία. Τα παιδιά και οι ενήλικες που την χρησιμοποιούν μαθαίνουν αμέσως να επικοινωνούν μέχρι να φτάσουν στο επίπεδο να χρησιμοποιούν όλο και περισσότερο σημεία και σύμβολα καθώς έχουν αναπτύξει την ομιλία. Η μέθοδος αυτή παίρνει μακριά την απογοήτευση απ' όσους δυσκολεύονται να επικοινωνήσουν και να συνδεθούν με άλλους ανθρώπους και ανοίγει μπροστά τους τον ορίζοντα των δυνατοτήτων τους. Είναι εξαιρετικά ευέλικτο πρόγραμμα καθώς μπορεί να προσαρμοστεί στις ιδιαίτερες ανάγκες του κάθε ατόμου. (Makaton charity)

Αναγνωρίζουμε ότι αυτό το πρόγραμμα μπορεί να βοηθήσει όσους παρουσιάζουν διαταραχές ανάπτυξης λόγου και επικοινωνίας και γι' αυτό είναι μια μέθοδος που μπορεί να βοηθήσει εξαιρετικά τα αυτιστικά παιδιά να βελτιώσουν σημαντικά την κοινωνική τους ζωή και να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Αναλυτικότερα θα μπορούσαμε να περιγράψουμε τη μέθοδο αυτή ως ένα συνδυαζόμενο σύστημα με α) νοήματα και προφορικό λόγο (χωρίς επιπρόσθετα βοηθήματα) και β) σύμβολα (εικονίδια) που έχει ως αποτέλεσμα να μετατρέπει τον δυσνόητο λόγο σε κατανοητό. Τα νοήματα είναι παρμένα από τη γλώσσα της κοινότητας των κωφών της εκάστοτε χώρας και τα σύμβολα είναι εικονικά σκίτσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν με διάφορους τρόπους όπως λ.χ. σε καρτέλες, να τα σχεδιάσει ο δάσκαλος ή το παιδί ή μέσω προγράμματος στον υπολογιστή. (Νεοφύτου, Κώστα, Θεοδώρου)

⁹ <http://www.specialeducation.gr/frontend/article.php?aid=561&cid=71>

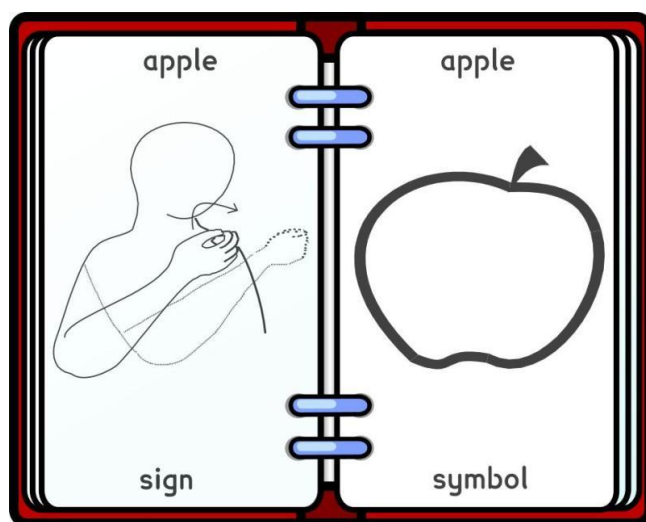

Το Makaton βασίστηκε στη θεωρία ότι αφού μια ενισχυτική τεχνική επικοινωνίας δουλεύει τότε περισσότερες από μια πρέπει να δουλεύουν ακόμα περισσότερο. Οι στόχοι της χρήσης του Makaton όπως τους εντοπίζουμε στην μελέτη των Νεοφύτου, Κώστα και Θεοδώρου είναι

- ❖ για βασική επικοινωνία
- ❖ για να βοηθήσει την κατανόηση
- ❖ για να αναπτύξει τον λόγο
- ❖ για να διευκολύνει την κοινωνική αλληλεπίδραση
- ❖ για να βοηθήσει την ανάπτυξη σχέσεων
- ❖ για να αυξήσει τις ίσες ευκαιρίες
- ❖ για να διδάξει τις δεξιότητες προανάγνωσης και προγραφής που οδηγούνται στις δεξιότητες ανάγνωσης και γραφής

Το Makaton μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα περιβάλλοντα δηλαδή στο σπίτι, στο σχολείο, στο χώρο απασχόλησης και εργασίας, σε κέντρα αναψυχής και άθλησης, στο Νοσοκομείο, οικότροφείο κλπ.(Βογινδρούκας) Γι' αυτό και βλέπουμε ότι οι χρήσεις του είναι πολλαπλές. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να:

- μοιραστείς σκέψεις, επιλογές και συναισθήματα
- δώσεις όνομα σε πραγματικά αντικείμενα, εικόνες, φωτογραφίες και τόπους
- λάβεις μέρος σε παιχνίδια και τραγούδια
- να ακούσεις, να διαβάσεις και να πεις ιστορίες
- να δημιουργήσεις συνταγές, μενού και λίστες για ψώνια
- να γράψεις επιστολές και μηνύματα
- να βοηθήσεις τους ανθρώπους να βρουν το δρόμο τους γύρω από τα δημόσια κτίρια (Makaton, The Makaton Charity)

Κεφάλαιο 6^ο: Η εκπαίδευση των αυτιστικών παιδιών στο ελληνικό Δημοτικό Σχολείο

Είναι απαραίτητο, πέρα απ' τις εκπαιδευτικές προσεγγίσεις που αναφέραμε και χρησιμοποιούνται για την εκπαίδευση των αυτιστικών παιδιών σε πολλά ιδιωτικά κέντρα στη χώρα μας, ν' αναφερθούμε στο τι εφαρμόζεται στα δημόσια σχολεία. Τι είδους, δηλαδή, εκπαίδευση προβλέπεται από την νομοθεσία και μέχρι ποιο σημείο φτάνει αυτή η πρόβλεψη. Ο πιο πρόσφατος νόμος για την ειδική Αγωγή είναι αυτός του 2008. Σχετικά με την εκπαίδευση παιδιών με αυτισμό στην πρωτοβάθμια βαθμίδα, προβλέπει ανάλογα με την λειτουργικότητα τους τη φοίτησή τους:

- i. Σε σχολική τάξη αν πρόκειται για μαθητές με ήπιες μαθησιακές δυσκολίες (ο δάσκαλος συνεργάζεται με ΚΕΔΔΥ και ειδικό σύμβουλο)
- ii. Στην σχολική τάξη και πάλι, με την βοήθεια δεύτερου εκπαιδευτικού με τον θεσμό της Συνεκπαίδευσης – Παράλληλης Στήριξης.
- iii. Σε Τμήματα Ένταξης στελεχωμένα με εκπαιδευτικούς ειδικής αγωγής.
- iv. Σε αυτοτελείς μονάδες Σ.Μ.Ε.Α.Ε. για χαμηλής λειτουργικότητας αυτιστικά παιδιά.
- v. Με διδασκαλία στο σπίτι υπό την εποπτεία του περιφερειακού διευθυντή εκπαίδευσης, όταν ο αυτισμός συνοδεύεται από βαριά νοητική υστέρηση.

(Εφημερίς της Κυβερνήσεως της ελληνικής Δημοκρατίας. Νόμος υπ' αριθμόν 3699).

Το θετικότερο βήμα αυτής της νομοθεσίας, είναι η μέριμνα για αυτιστικά παιδιά με πιο ήπιες εκδηλώσεις της διαταραχής. Δίνεται η δυνατότητα να φοιτούν στη γενική τάξη του δημόσιου σχολείου και όχι σε ειδικό. Τους προσφέρει έτσι την προοπτική να προχωρήσουν γνωστικά, αλλά και να κοινωνικοποιηθούν μέσω της αλληλεπίδρασης τους με τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης. Για την υποστήριξη αυτής της συνύπαρξης, προσλαμβάνονται δάσκαλοι για τα τμήματα Ένταξης και για Συνεκπαίδευση.

Όσον αφορά στη λειτουργία του θεσμού της Συνεκπαίδευσης, παρατηρείται ένα αρνητικό σημείο το οποίο έγκειται στην εφαρμογή του. Το προσωπικό που προσλαμβάνεται δεν είναι μόνιμο, οπότε, εκτός πολλές φορές απ' την καθυστέρηση της πρόσληψής του, δεν καταφέρνει να μείνει κοντά στα παιδιά αυτά για περισσότερο από ένα χρόνο και να ολοκληρώσει το έργο που έχει χτίσει. Επίσης, πρόκειται για ένα πρόγραμμα που στηρίζεται σε κονδύλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που σε περίπτωση που λήξει ο χρόνος παροχής οικονομικής υποστήριξης, δεν ξέρουμε αν θα μπορέσουν να συνεχιστούν. Τέλος, ουκ ολίγες φορές και λόγω της έλλειψης του απαιτούμενου αριθμού ειδικών δασκάλων, προσλαμβάνεται σε αυτές τις θέσεις ανεκπαιδευτο προσωπικό, το οποίο δεν έχει τις απαραίτητες γνώσεις για να βοηθήσει την εξέλιξη αυτών των παιδιών. Σίγουρα, και μόνο η ύπαρξη ενός παιδαγωγού, θα μπορούσε να ωφελήσει ένα αυτιστικό παιδί, αλλά καλό θα ήταν να υπάρχει πρόβλεψη για άμεση μετεκπαίδευση των δασκάλων ώστε να αναλαμβάνουν αυτόν τον ρόλο.

Κεφάλαιο 7^ο: Ο ρόλος της οικογένειας

Jim Sinclair: "Οι γονείς συχνά αναφέρουν ότι όταν έμαθαν πως το παιδί τους είναι αυτιστικό ήταν το πιο τραυματικό πράγμα που τους συνέβη ποτέ.

Είναι η διαπίστωση του αυτιστικού Jim Sinclair που σοκάρει. Και ίσως να μην πρόκειται μόνο για μια διαπίστωση, αλλά και για ένα προσωπικό βίωμα. Μπορούμε να καταλάβουμε όχι μόνο τα συναισθήματα των γονέων μπροστά στο γεγονός, αλλά και το ότι τ' αυτιστικά παιδιά αντιλαμβάνονται τις διακυμάνσεις στην ψυχολογία των γονιών τους, όσο κι αν οι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι υπάρχει απουσία ενσυναίσθησης. Γιατί οι γονείς να αισθάνονται έτσι; Μήπως τελικά αποτελεί ζήτημα «παιδείας»; Η απάντηση θα έχει δοθεί στο τέλος της παρούσας εργασίας.

Θα ήταν άτοπο, λοιπόν, να μιλήσουμε για ένα παιδί κρατώντας το ξεκομμένο από το πλαίσιο της οικογένειας στην οποία μεγαλώνει και αναπτύσσεται. Διαμορφώνεται μέσα σε αυτήν σωματικά και ψυχικά και το ίδιο δε θα μπορούσε παρά να ισχύει- ίσως και σε μεγαλύτερο βαθμό- για τα αυτιστικά παιδιά. Μέσα όμως στην οικογένεια, δεν είναι μόνο το παιδί που επηρεάζεται αλλά και επηρεάζει τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του. Αναπόφευκτα, η οικογένεια αποτελεί ένα σύστημα, ένα θεσμό της κοινωνίας ισχυρό, που η αλληλεπίδραση των μελών της είναι αμφίδρομη. Θα δούμε τι σημαίνει όλο αυτό για την οικογένεια ενός παιδιού στο φάσμα του αυτισμού.

Η Βάγια Παπαγεωργίου συγκέντρωσε τις αρνητικές συνέπειες της συνύπαρξης μέσα στην οικογένεια με ένα παιδί με αυτισμό, όπως της εξέφρασαν τα ίδια τα μέλη. Συγκεκριμένα παρατηρήθηκαν:

1. Το συναίσθημα της δυσφορίας που προκαλείται από την προσπάθεια αποδοχή της διάγνωσης
2. Τα υψηλά επίπεδα άγχους και καταθλιπτικής συναισθηματικής διάθεσης των γονέων, κυρίως των μητέρων
3. Ο θυμός και η θλίψη (Παπαγεωργίου Βάγια)

«Η χρόνια σωματική κούραση και η συχνότερη εμφάνιση σωματικών νόσων αποτελούν τις δυο συνηθέστερες μορφές σωματικής επιβάρυνσης των γονέων. Οι ψυχολογικές επιπτώσεις είναι ακόμα σοβαρότερες και περιλαμβάνουν πλειάδα συμπτωμάτων ή και διαταραχών.» (Γενά) Στην πραγματικότητα, σημαντικότερος είναι ο ψυχολογικός παράγοντας εξ' αιτίας του οποίου εκδηλώνονται τα διάφορα ψυχοσωματικά νοσήματα.

Επιγραμματικά, και συγκεντρωμένα όλα, τα κυριότερα συναισθήματα που έχουν παρατηρηθεί, είναι: το σοκ και η θλίψη, η άρνηση, ο θυμός, η οργή, η αγανάκτηση και ο πανικός, η ενοχή και τέλος η ανησυχία και το άγχος. (Νότας, σελ.17-22) Αν βάλουμε τα συναισθήματα αυτά στη σειρά θα συνθέσουμε τα στάδια απ' τα οποία περνά η ανθρώπινη ψυχοσύνθεση απέναντι στον αυτισμό. Είναι λυπηρό που στο τέλος αυτής της λίστας δεν υπάρχει έστω και ένα θετικό συναίσθημα.

Η Αγγελική Γενά, αναφέρει σε μελέτη της τα στάδια αντιδράσεων των γονέων στην ανακοίνωση της διάγνωσης των Midence and Neil (1999)

- ❖ Εκδήλωση συμπτωμάτων της Διαταραχής
- ❖ Σύγχυση γονέων
- ❖ Λανθασμένη Διάγνωση
- ❖ Στήριξη
- ❖ Διάγνωση αυτισμού
- ❖ Αποδοχή/προσαρμογή

Αξίζει ν' αναφέρουμε και τα στάδια όπως τα όρισαν οι Cunningham and Davis (1985):

- ❖ Στάδιο του σοκ
- ❖ Στάδιο της αντίδρασης
- ❖ Στάδιο της προσαρμογής
- ❖ Στάδιο του προσανατολισμού (Γενά)

Η ύπαρξη τόσων σταδίων, απεικονίζει την έντονη συναισθηματική φόρτιση και τις συνεχείς αλλαγές στη συμπεριφορά των γονέων όταν έρχονται αντιμέτωποι για πρώτη φορά με το 'πρόβλημα'. Αυτή η κατάσταση τους οδηγεί ενδόμυχα στην αναζήτηση αμυντικών μηχανισμών, όπως η άρνηση του προβλήματος, που εξωτερικεύεται με την αμφισβήτηση της διάγνωσης ή των γνώσεων του εκπαιδευτικού.

«Συχνά η παλινδρόμηση ανάμεσα σε συναισθήματα που βρίσκονται σε αντιδιαστολή μεταξύ τους, οδηγεί σε πράξεις ακύρωσης. Έτσι, για το θυμό που νιώθουν προς το παιδί τους προχωρούν σε διορθωτικές πράξεις, όπως η υπερπροστασία, με αποτέλεσμα η σχέση γονιών και παιδιού να διαταράσσεται καθώς αυτοί τις περισσότερες φορές δεν μπορούν να κατανοήσουν και να χειριστούν τα αμφιθυμικά τους συναισθήματα απέναντι στο παιδί.» (Λαδοπούλου Ελένη)

Και οι δύο αντιδράσεις είναι ακραίες καθώς στην πρώτη περίπτωση οι γονείς αρνούνται να δεχτούν το πρόβλημα ενώ στην δεύτερη περίπτωση το μεγαλοποιούν. Το αποτέλεσμα την εξέλιξη του παιδιού δεν είναι θετικό σε καμία από τις δύο περιπτώσεις.

Σύμφωνα με την Λαδοπούλου, παράγοντες έξω από την οικογένεια, δηλαδή από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον ή την οργάνωση του κρατικού μηχανισμού, κάνουν το έργο τους ακόμα πιο δύσκολο. Συγκεκριμένα: «τα κοινωνικά στερεότυπα, ανάλογα με τα πρότυπα μιας κοινωνίας, μπορεί να δυσκολεύουν λιγότερο ή περισσότερο την κοινωνική προσαρμογή και ένταξη του παιδιού και της οικογένειας.» Επίσης, «η αδιαφορία και ο ανεπαρκής κρατικός μηχανισμός δημιουργούν κούραση, αδιέξοδα και τελικά απομόνωση.» (Λαδοπούλου,) Και όλα αυτά τη στιγμή που οι γονείς θυσιάζουν χρόνο και

κόστος και προσαρμόζουν την επαγγελματική και κοινωνική ζωή τους στις ανάγκες του παιδιού.¹⁰

Δε θα ήταν όμως δίκαιο, στο κεφάλαιο που αφορά στην οικογένεια, να μην αναφέρουμε τις θετικές επιδράσεις της έλευσης ενός αυτιστικού παιδιού:

1. Η βίωση έντονων θετικών συναισθημάτων από τις κατακτήσεις του παιδιού οι οποίες θα περνούσαν απαρατήρητες στα φυσιολογικά παιδιά.
2. Η απόκτηση διαφορετικού νοήματος ζωής και η προσωπική τους εξέλιξη.
3. Η εξέλιξη των δεξιοτήτων τους στην κατανόηση της γνωστικής και συναισθηματικής κατάστασης των άλλων ανθρώπων. (Παπαγεωργίου Βάγια)

Μελετώντας την βιβλιογραφία είναι καταφανές ότι το μεγαλύτερο μέρος των ερευνών έχει ασχοληθεί με την οικογένεια των αυτιστικών μόνο ως προς τους γονείς. Τι γίνεται με την πιθανότητα ύπαρξης αδελφών στην οικογένεια. Πώς βιώνουν αυτά τη συγκεκριμένη συμβίωση;

Οι επιπτώσεις στα αδέρφια δεν μπορεί να είναι μόνο αρνητικές ή φθοροποιές αλλά ως επί των πλείστων, η απουσία γνώσεων και κατανόησης που προκύπτει σχετικά με την διαταραχή του αδελφού τους, δημιουργεί πολλαπλά αρνητικά συναισθήματα. Τα αδέρφια, αν δεν έχουν ενημερωθεί σωστά δεν μπορούν να εξηγήσουν την συμπεριφορά του αδελφού τους που είναι κλεισμένος στον εαυτό του, δεν παίζει μαζί τους, όλη η οικογένεια είναι από πάνω τους κι έτσι δημιουργούνται τα αρνητικά συναισθήματα της ζήλιας, του θυμού, του φόβου. (Νότας, 2006) Με την κατάλληλη φροντίδα και προσοχή, τα αδέρφια μπορούν να βιώσουν αυτήν την κατάσταση πιο ομαλά όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Και για να επανέλθουμε πάλι στην οικογένεια ως ένα αδιάσπαστο σύνολο, παρά την ομοιότητα της εκδήλωσης συμπεριφορών και συναισθημάτων, δεν λειτουργούν όλες με πανομοιότυπο τρόπο, ούτε υφίστανται τις ίδιες επιπτώσεις στην καθημερινότητά τους. Ο Νότας, διακρίνει τρεις ενδεχόμενες προσεγγίσεις που περιγράφουν την αντίδραση της οικογένειας στην ύπαρξη αυτιστικού παιδιού:

- ❖ 1^η προσέγγιση: Βλέπει την ύπαρξη ενός αυτιστικού παιδιού στην οικογένεια ως πηγή αναπόφευκτων προβλημάτων. Επικεντρώνεται στα σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα που κληροδοτούνται στα μέλη της οικογένειας λόγω της κατάστασης. Είναι η προσέγγιση που απεικονίζει την άποψη που επικρατούσε τις προηγούμενες δεκαετίες.
- ❖ 2^η προσέγγιση: Η ύπαρξη ενός αυτιστικού παιδιού στην οικογένεια προκαλεί αναστάτωση αλλά όχι περαιτέρω προβλήματα αν υπάρχουν οι κατάλληλοι μηχανισμοί που στηρίζουν την οικογένεια. Πρόκειται για το κοινωνικό περιβάλλον και τις υπηρεσίες που καλύπτουν μεγάλο μέρος των αναγκών της οικογένειας.
- ❖ 3^η προσέγγιση: Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει ότι η ύπαρξη ενός παιδιού με αυτισμό δημιουργεί διάφορα συναισθήματα και προκαλεί έντονο άγχος αλλά

¹⁰ Λαδοπούλου Ελένη. Εκπαιδευτικοί, γονείς και παιδιά με ειδικές ανάγκες: προς μια κατεύθυνση συνεργασίας και αμοιβαιότητας. Ανασύρθηκε στις 11/12/14, ώρα 12:07 από την <http://users.sch.gr/stefanski/amea/synerg1.pdf>

θεωρεί ότι είναι σημαντικότερο να δούμε τον τρόπο που βιώνουν τα μέλη τα διάφορα συναισθήματα και πως προσπαθούν ν' αντιμετωπίσουν το άγχος και τις αρνητικές σκέψεις.

Κρίνω σκόπιμο να κλείσουμε αυτό το κεφάλαιο, όπως ξεκινήσαμε, με τα λόγια ενός αυτιστικού ατόμου που περιγράφουν τη βασική αντίδραση των γονέων στην ανακοίνωση του αυτισμού των παιδιών τους, αλλά και μια παράκληση προς αυτούς:

«Οι μη-αυτιστικοί άνθρωποι θεωρούν τον αυτισμό ως μεγάλη τραγωδία, και οι γονείς βιώνουν συνεχόμενη απογοήτευση και πένθος σε όλα τα στάδια του κύκλου ζωής του παιδιού και της οικογένειας. Αλλά αυτό το πένθος δεν προέρχεται από τον ίδιο τον αυτισμό του παιδιού. Είναι το πένθος για την απώλεια του κανονικού παιδιού που οι γονείς ήλπιζαν και περίμεναν να έχουν. Η συνεχόμενη εστίαση στον αυτισμό του παιδιού ως πηγή θλίψης είναι καταστρεπτική και για τους γονείς και για το παιδί, και αποκλείει την ανάπτυξη μια σχέσης αποδοχής και αυθεντικότητας μεταξύ τους. Για χάρη τους και χάριν των παιδιών τους, εκλιπαρώ τους γονείς να κάνουν ριζικές αλλαγές στις αντιλήψεις τους για το τι σημαίνει αυτισμός.» (Πέρλα Μεσσίνα, 2012)

Οι αυτιστικοί έχουν την δυνατότητα να βλέπουν και ν' αντιμετωπίζουν την αλήθεια κατάματα. Η διαπίστωση είναι γι' άλλη μια φορά σκληρή και η ανάγκη για αλλαγή της στάσης των γονέων επιτακτική.

Κεφάλαιο 8^ο: Συμβουλευτική γονέων

Η οικογένεια απασχολεί ξεχωριστά την επιστήμη των συμβούλων και ψυχολόγων, λόγω του καθοριστικού ρόλου που παίζει στην διαμόρφωση του ατόμου. Η άσκηση συμβουλευτικής στους γονείς δεν είναι έργο εύκολο, αλλά είναι επιβεβλημένο καθώς κανείς δε γεννήθηκε ώστε να γίνει τέλειος γονιός. Ειδικά όταν αναφερόμαστε σε γονείς παιδιών με αυτισμό, λόγω της πολυπλοκότητας της κατάστασης, είναι κάτι παραπάνω από αναγκαίο να γίνεται. Δυστυχώς, «οι προσωπικές εμπειρίες των γονέων σχετικά με την ανατροφή των παιδιών, δεν είναι αποτελεσματικές στην περίπτωση ενός παιδιού με αυτισμό» και μάλιστα «η ανάγκη της οικογένειας για καθοδήγηση, υποστήριξη και συμβουλευτική είναι συνήθως μακροχρόνια» (Παπαγεωργίου, σελ.28) Επίσης, καλό θα ήταν η συμβουλευτική υποστήριξη να παρασχεθεί απ' την αρχή της διάγνωσης, ώστε ν' αποφευχθούν οι αρνητικές αντιδράσεις αλλά και όλα τα αρνητικά συναισθήματα.¹¹

Το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνει ο ειδικός μετά την διάγνωση είναι ν' αντιμετωπίσει τη συναισθηματική κατάσταση των γονέων, τη σύγχυση και την ελλιπή ενημέρωση. Η πρώτη τους απορία είναι σχετική με την αιτιολογία του αυτισμού και η μετέπειτα προσδοκίες τους για την βελτίωση της κατάστασης του παιδιού τους είναι μη ρεαλιστική. Η ενημέρωση των γονέων θα είναι ποιοτική και τα ερωτήματά τους θα απαντηθούν ανάλογα με την αντίληψη, τη στάση και τις δεξιότητες του επαγγελματία. (Παπαγεωργίου Βάγια)

Η Παπαγεωργίου, αναφέρει τα τρία πρότυπα συνεργασίας των επαγγελματιών υγείας και εκπαίδευσης με τους γονείς, τα όποια διέκριναν οι Cunningham et al. το 1985.

- Το πρότυπο του «Ειδικού» (The Expert Model): ο επαγγελματίας προβάλλεται ως αυθεντία που έχει απόλυτη γνώση της κατάστασης. Οι γονείς μένουν αμέτοχοι στην εκπαίδευση του παιδιού, επομένως και ο βαθμός ικανοποίησης τους από την συνεργασία παραμένει χαμηλός. Αυτού του είδους συνεργασία δε βοηθά σημαντικά το παιδί.
- Το πρότυπο της «Μεταμόσχευσης» (The Transplant Model): ο ειδικός είναι και πάλι ο υπεύθυνος των αποφάσεων αλλά υπάρχει μια μεγαλύτερη συνεργασία με τους γονείς.
- Το πρότυπο του «Καταναλωτή» (The Consumer Model): σε αυτήν την μορφή συνεργασίας, ο ειδικός αναγνωρίζει την οικογένεια ως τον τελικό υπεύθυνο της απόφασης για την εκπαίδευση του παιδιού. Ο ρόλος τους είναι να δώσουν τις απαραίτητες πληροφορίες και κατευθυντήριες γραμμές και να καθοδηγούν τους γονείς σε όλη τη διάρκεια του έργου τους. Η ικανότητα των επαγγελματιών συνίσταται περισσότερο σε αυτόν τον τομέα. (Παπαγεωργίου Βάγια)

Είναι ολοφάνερο, πως μόνο μια μέθοδος άριστης συνεργασίας μεταξύ γονέων και ειδικών είναι αυτή που θα δώσει το καλύτερο αποτέλεσμα για την πρόοδο του αυτιστικού παιδιού. Το αν αυτή η συνεργασία πετύχει, εξαρτάται στο μεγαλύτερο βαθμό από τους

¹¹ Γενά Α., Καλογεροπούλου Ε., Μαυροπούλου Σ., Νικόλαου Α., Νότας Σ., Παπαγεωργίου Β. *Το Φάσμα του Αυτισμού. Συνεργασία-Σύγκλιση οικογένειας και επαγγελματιών*. Ανασύρθηκε στις 16/11/2014, ώρα 5:53 μ. μ από την <http://www.autismhellas.gr/faq/doc/tofasma.pdf>

επαγγελματίες, καθώς λόγω των γνώσεών τους κι εξ' αιτίας της ευάλωτης ψυχολογικής κατάστασης των γονέων, μπορούν να χειριστούν καλύτερα την κατάσταση.

«Οι γονείς είναι «ειδικοί» στο παιδί τους. Γνωρίζουν καλύτερα απ' τον καθένα το παιδί, τις προσωπικές και οικογενειακές τους ανάγκες. Οι επαγγελματίες είναι «ειδικοί» στον τομέα τους. Ο αμοιβαίος σεβασμός στις ικανότητες και στη θέση των δύο πλευρών είναι η βάση της αποτελεσματικής συνεργασίας.» (Παπαγεωργίου, σελ.)

Οι επιστήμονες συγκλίνουν σε αυτήν την άποψη και τονίζουν το πόσο σημαντική είναι η βοήθεια, η αγάπη και συμπαράσταση των γονέων στη διαχείριση της αυτιστικής διαταραχής των παιδιών τους. Όπως αναφέρει ο Νότας: «Σήμερα γνωρίζουμε ότι τον αυτισμό δεν τον προκάλεσε η συμπεριφορά των γονιών, όμως η «συναισθηματική ζεστασιά», το αίσθημα της ασφάλειας που του παρέχουν και η συμβολή τους στην ανάπτυξη του και την αντιμετώπιση των βασικών δυσκολιών είναι καθοριστικής σημασίας. Για το λόγο αυτό, και πέρα απ' το βασικό τους ρόλο ως γονείς, γίνονται και συνεκπαιδευτές-«συνθεραπευτές». (Νότας, Οι γονείς και τα αδέλφια των παιδιών με αυτισμό, σελ.13)

Οι γονείς μπορούν ν' ανταπεξέλθουν και να προσαρμοστούν θετικά αν λάβουν:

I. Έγκυρη και έγκαιρη διάγνωση

II. Κατάλληλη θεραπευτική παρέμβαση για το παιδί

III. Στήριξη, συμβουλευτική και εκπαίδευση της οικογένειας (Γενά)

Έπειτα λοιπόν από την σωστή και άμεση διάγνωση, επόμενο βήμα μιας άριστης συνεργασίας μεταξύ γονέων και επαγγελματιών είναι να ξεκαθαριστούν απ' την αρχή οι στόχοι της θεραπευτικής παρέμβασης που έχει αποφασιστεί και ο τρόπος που θα εφαρμοστεί. Κάποιες βασικές ερωτήσεις αποτελούν τον άξονα που οι γονείς θα θέσουν ερωτήσεις και οι ειδικοί θα δώσουν απαντήσεις. Σύμφωνα με τις Παπαγεωργίου – Μαυροπούλου οι ερωτήσεις είναι οι εξής:

- Τι κάνει το παιδί, τι κάνει ο θεραπευτής στη συγκεκριμένη παρέμβαση;
- Γιατί το κάνουν; ποια είναι η λογική, η φιλοσοφία;
- Εστιάζεται η παρέμβαση στα βασικά συμπτώματα της διαταραχής;
- Σε τι διαφέρει από άλλες;
- Για ποια παιδιά με τη διαταραχή είναι κατάλληλη;
- Ταιριάζει με το προσωπικό στυλ των γονέων και του παιδιού;
- Ποια είναι τα αναμενόμενα αποτελέσματα;
- Σε πόσο χρόνο αναμένεται ότι θα επιτευχθούν;
- Τι εκπαίδευση απαιτείται;
- Υπάρχουν μαρτυρίες για την επίτευξη των αποτελεσμάτων;

- Πόσο κοστίζει; ¹²

Πριν κλείσουμε με το τελευταίο στάδιο, της συμβουλευτικής των γονέων, είναι σκόπιμο, να αναφέρουμε γι' άλλη μια φορά το πόσο σημαντικό είναι οι γονείς να μην ξεχνάνε τις ανάγκες ενός άλλου παιδιού που υπάρχει στην οικογένεια. Στα παιδιά αυτά, θα πρέπει δοθεί προσοχή και φροντίδα, ώστε να ανταπεξέλθουν στην βίωση μιας τέτοιας εμπειρίας που αναστατώνει όλη την οικογένεια. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης απαιτείται μια παρέμβαση από ειδικά εκπαιδευόμενα άτομα, όπως ακόμα και η συναναστροφή των παιδιών με άλλα παιδιά που έχουν αδέρφια με διαταραχές ανάπτυξης, λόγω χάρη μέσω μιας κατασκλήνωσης. Σύμφωνα με έρευνες, η ενημέρωση και η «ψυχοεκπαίδευση» που παρέχεται στα αδέρφια των παιδιών με αυτισμό είναι φτωχή και ανεπαρκής. Τα αδέρφια, όμως, πρέπει να γνωρίζουμε, πως όταν αυτά το επιθυμούν, μπορούν να βοηθήσουν και να γίνουν οι καλύτεροι συνθεραπευτές -όπως οι γονείς τους- για το άλλο μέλος της οικογένειας με αυτισμό. (Νότας)

Τέλος, συγκεντρώσαμε τις βασικές αρχές που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν μέσα στην οικογένεια για να αποφευχθούν όλες οι επιπτώσεις και τα αρνητικά συναισθήματα που διαταράσσουν την συνοχή και την ηρεμία της.

- ❖ Η δημιουργία καλής επικοινωνίας μεταξύ των γονιών και των παιδιών τους ήδη από την παιδική ηλικία που χαρακτηρίζεται από αγάπη, κατανόηση, υπομονή, όπως επίσης και το ζεστό και υποστηρικτικό κλίμα.
- ❖ Ο πολύτιμος χρόνος που πρέπει να αφιερώνουν οι γονείς για να ακούνε τα παιδιά τους και να μοιράζονται δραστηριότητες μαζί τους.
- ❖ Η προσεκτική ακρόαση και η τακτική συνομιλία με τα αδέρφια των παιδιών με αυτισμό.
- ❖ Η ανταλλαγή απόψεων και σκέψεων χωρίς κριτική διάθεση και η ελεύθερη έκφραση συναισθημάτων. Ο συχνός έπαινος για επιτεύγματα ή θετικές συμπεριφορές και η συζήτηση για την επίλυση προβλημάτων.
- ❖ Το πνεύμα της ομαδικής εργασίας μέσα στην οικογένεια. Τα παιδιά εμπλέκονται στην διαδικασία λήψης αποφάσεων.
- ❖ Η αλληλοεκτίμηση μεταξύ των μελών, καθώς οι βιολογικοί δεσμοί δεν αποτελούν προϋπόθεση για την δημιουργία και την διατήρηση καλών σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας. (Νότας, σελ.22-27)

Και μια βασική αρχή για όλους τους ειδικούς. Πρέπει να είναι οπλισμένοι με εκείνες τις αρχές, ώστε να κατανοούν και να δικαιολογούν την οποιαδήποτε αντίδραση του γονέα στην ανακοίνωση της διάγνωσης αλλά και της μετέπειτα συνεργασίας τους.

¹² Παπαγεωργίου Βάγια, Μαυροπούλου Σοφία. *Προς τους γονείς... για τους γονείς...* Ανασύρθηκε στις 10/11/14, ώρα 7:54 μ. μ. από την <http://www.autismthessaly.gr/doc/giatousgoneis.pdf>

Κεφάλαιο 9^ο: Τα δικαιώματα των ατόμων με αυτισμό

Η Autism-Europe, η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία οργανώσεων γονέων ατόμων με αυτισμό, στο 4ο Συνέδριο της που έγινε στη Χάγη στις 10 Μαΐου του 1992, ψήφισε το Χάρτη των Δικαιωμάτων των ατόμων με αυτισμό. Κατάφερε να πετύχει μετά από 4 χρόνια και έπειτα από πολλές πιέσεις, στις 9 Μαΐου του 1996, την υπογραφή της Διακήρυξης των δικαιωμάτων των ατόμων με αυτισμό. Η Διακήρυξη υπογραμμίζει ότι τα άτομα με αυτισμό πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα που απολαμβάνουν όλοι οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (όπου κάτι τέτοιο είναι σκόπιμο και υπηρετεί το συμφέρον των ατόμων με αυτισμό). Τα δικαιώματα αυτά, θα πρέπει να αναγνωριστούν και να επιβληθούν με κατάλληλη νομοθεσία σε κάθε κράτος μέλος. Τα παραθέτουμε αναλυτικά

Το δικαίωμα των ατόμων με αυτισμό:

1. να ζουν μια ανεξάρτητη και πλήρη ζωή αξιοποιώντας στο έπακρο τις δυνατότητές τους.
2. για μια προσιτή, αντικειμενική και ακριβή κλινική διάγνωση και εκτίμηση.
3. για μια προσιτή και κατάλληλη εκπαίδευση.
4. (και των εκπροσώπων τους) να συμμετέχουν στις αποφάσεις που καθορίζουν το μέλλον τους. Οι επιθυμίες τους πρέπει, όσο είναι δυνατόν, να αναγνωρίζονται και να γίνονται σεβαστές.
5. για μια προσιτή και κατάλληλη κατοικία.
6. για εφόδια, βοήθεια και κρατικές υπηρεσίες στήριξης που τους είναι απαραίτητες, ώστε να έχουν μια πλήρη και παραγωγική ζωή με αξιοπρέπεια και ανεξαρτησία.
7. για ένα ικανοποιητικό εισόδημα, ή αμοιβή που μπορεί να τους παρέχει τροφή, ένδυση, στέγη και όλα τα απαραίτητα για επιβίωση.
8. να συμμετέχουν, όσο είναι δυνατόν, στην ανάπτυξη και στη διοίκηση των υπηρεσιών που τους παρέχονται για την ευημερία τους.
9. για κατάλληλη ενημέρωση και φροντίδα για τη σωματική, ψυχική και πνευματική τους υγεία. Αυτό περιλαμβάνει την παροχή κατάλληλης θεραπευτικής αντιμετώπισης και φαρμακευτικής αγωγής, προς όφελος του ατόμου, λαμβάνοντας υπόψη τα απαραίτητα μέτρα προφύλαξης και ασφάλειας τους.
10. για επαγγελματική εκπαίδευση και κατάλληλη απασχόληση χωρίς διακρίσεις και προκαταλήψεις. Για εκπαίδευση και εργασία θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι δυνατότητες και το δικαίωμα επιλογής του ατόμου.
11. για προσιτά μεταφορικά μέσα και ελεύθερη μετακίνηση.
12. να συμμετέχουν σε πολιτιστικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις και στον αθλητισμό, και να ωφελούνται απ' αυτές.
13. να έχουν ίση πρόσβαση και δυνατότητα χρήσης των χώρων και των υπηρεσιών, καθώς και συμμετοχή στις διάφορες δραστηριότητες της κοινότητας.
14. να έχουν σεξουαλικές σχέσεις, συμπεριλαμβανομένου και του γάμου, χωρίς εκμετάλλευση ή εξαναγκασμό.

15. (και των εκπροσώπων τους) να έχουν την ίδια νομική βοήθεια και πλήρη προστασία όλων των δικαιωμάτων τους.
16. να απελευθερωθούν από το φόβο ή την απειλή αυθαίρετου εγκλεισμού σε ψυχιατρικό νοσοκομείο ή άλλο ίδρυμα που τα περιορίζει.
17. να απελευθερωθούν από το φόβο κακοποίησης, ή εγκατάλειψης.
18. να απελευθερωθούν από τα φόβο της φαρμακολογικής κατάχρησης, ή της κακής χρήσης φαρμάκων.
19. (και των εκπροσώπων τους) να έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες που περιέχονται στους προσωπικούς ιατρικούς, ψυχολογικούς, ψυχιατρικούς και εκπαιδευτικούς φακέλους τους. (Ταγκούλη Ε.)¹³

¹³ Ανασύρθηκε από την <http://www.encephalos.gr/44-2-10g.htm>

Συμπεράσματα

Stephen Shore: 'Αν συναντήσεις ένα άτομο με

αυτισμό, έχεις συναντήσει ένα άτομο με αυτισμό'.

Η φράση αυτή του αυτιστικού Stephen Shore, θα μπορούσε σαφώς ν' αποτελεί κατακλείδα της εργασίας μας, καθώς περιγράφει παραστατικά τη ψυχοσύνθεση των αυτιστικών ατόμων. Η διαπίστωση αυτή καλύπτει το βασικότερο αίτημα χάρη στο οποίο πραγματοποιήθηκε η εργασία, το οποίο ήταν η διασάφιση της πραγματικής έννοιας του αυτισμού. Αυτό που δείχνουν σε εμάς τα αυτιστικά άτομα, δεν είναι τίποτε περισσότερο και τίποτε λιγότερο απ' αυτό που πραγματικά είναι. Εμείς δε θέλουμε να το αναγνωρίσουμε αυτό, ούτε να ξεκολλήσουμε από μια παγιωμένη εικόνα χρόνων τόσο λανθασμένη.

Οι μύθοι που θα πρέπει να καταρριφθούν, όπως εντοπίσαμε και καταγράψαμε, είναι πολλοί. Μόνο η σωστή παιδεία και εκπαίδευση όλων μας, καθώς και η προσωπική θέληση θα μπορέσουν να το πετύχουν αυτό. Ακόμα, οι θεσμοί της εκπαίδευσης που στηρίζουν την ειδική αγωγή θα πρέπει να εφαρμόζονται σωστά. Η χρήση των ωφέλιμων μεθόδων εκπαίδευσης που αναπτύσσονται συνεχώς θα πρέπει να επεκταθεί στη χώρα και να πραγματοποιείται όχι μόνο από ιδιωτικά κέντρα, αλλά και όλους τους κρατικούς φορείς.

Ένα πολύ μεγάλο κεφάλαιο για τον αυτισμό, όπως διαπιστώσαμε, αποτελούν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας στην οποία ανήκει. Η οικογένεια πρέπει να δώσει την απαραίτητη στήριξη και αγάπη σε όλα τα μέλη της αλλά και να δεχτεί την κατάλληλη υποστήριξη για τις όποιες δυσκολίες θα συναντήσει σε αυτές τις ειδικές συνθήκες. Βασικό κομμάτι του έργου των γονέων πρέπει να είναι η προσοχή που πρέπει να δείξουν στην επιλογή των κατάλληλων ειδικών για τη διάγνωση και έπειτα για την επιλογή της κατάλληλης μεθόδου ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες του κάθε παιδιού.

Κλείνοντας θα ήθελα να αναφέρω τη λέξη κλειδί στην οποία κατέλειξα έπειτα απ την μελέτη μου αλλά και την προσωπική μου ενασχολήση με ένα αυτιστικό άτομο. Είναι η λέξη «αγάπη». Καμία ιατρική συνταγή δεν μπορεί να την παράσχει αλλά και καμία εκπαιδευτική μέθοδος δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς αυτήν. Αν δώσουμε όλη μας την αγάπη, θα μπορέσουμε να συνυπάρξουμε αρμονικά με το σύνδρομο που λέγεται αυτισμός.

Βιβλιογραφία

Αναφορά σε βιβλία

- Kathleen Ann Quill (2005). *Διδάσκοντας αυτιστικά παιδιά - τρόποι για να Αναπτύξετε την Επικοινωνία και την Κοινωνικότητα*. Εκδόσεις Έλλην
- Σταυρούλα Πολυχρονοπούλου (2012). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες*. Αθήνα
- Στασινός Δ. (2013). *Η ειδική εκπαίδευση 2020-Για μια συμπεριληπτική ή ολική Εκπαίδευση στο Νέο-Ψηφιακό Σχολείο με ψηφιακούς πρωταθλητές*. Εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα.
- Francesca Happé (2003). *Αυτισμός – Σύγχρονη Ψυχολογική Θεώρηση*. Αθήνα: Gutenberg
- Νότας, Στ. & Νικολαΐδου, Μ. (2006). *Αυτισμός-Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές*. Ολιστική Διεπιστημονική. Εκδόσεις: Βήτα

Αναφορά σε κεφάλαια βιβλίων

- Λαμπίδη Άννα. «Δυναμική ανθρώπινων σχέσεων: εκπαιδευτικοί, γονείς, παιδιά. Αντιμετώπιση καταστάσεων σύγκρουσης», στο Ζώνιου-Σιδέρη Αθηνά (Επιμ.), *Σύγχρονες Ενταξιακές Προσεγγίσεις*, 33-43, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πανοπούλου-Μαράτου Όλγα. «Παιδιά με διάχυτες διαταραχές της ανάπτυξης και «ένταξη», στο Ζώνιου-Σιδέρη Αθηνά (Επιμ.), *Σύγχρονες Ενταξιακές Προσεγγίσεις*, 77-87, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Σιδηροπούλου-Δημακάκου Δέσποινα & Δημητρόπουλος Ανδρέας. «Επαγγελματικός προσανατολισμός ατόμων με ειδικές ανάγκες και ατόμων που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό», στο Ζώνιου-Σιδέρη Αθηνά (Επιμ.), *Σύγχρονες Ενταξιακές Προσεγγίσεις*, 181-206, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Αναφορά σε άρθρα από πρακτικά συνεδρίου

- Δόνου Αρετή. *Σύνδρομο Asperger και Στοχοθεσία Περίπτωσης μέσω της Προσέγγισης TEACCH*. Θέματα Ειδικής Αγωγής, τριμηνιαία περιοδική έκδοση για την εκπαίδευση, τεύχος 46, Αύγουστος-Οκτώβριος 2009. Σελ.36-42.
- Κατάκη Μιχάλη. *Αυτισμός και οικογένεια*. Θέματα Ειδικής Αγωγής, τριμηνιαία περιοδική έκδοση για την εκπαίδευση, τεύχος 46, Αύγουστος-Οκτώβριος 2009. Σελ.63-67.
- Δεληγιάνη Νικολάου-Κολτσίδα Παναγιώτη. *Αυτισμός και επικοινωνία*. Θέματα Ειδικής Αγωγής, τριμηνιαία περιοδική έκδοση για την εκπαίδευση, τεύχος 44, Φεβρουάριος-Απρίλιος 2009. Σελ.12-20.
- Πατσίδου- Ηλιάδου Μαρίνα. *Κοινωνικές Δεξιότητες και Επαγγελματική Απασχόληση Ατόμων που Ανήκουν στις διαταραχές του Αυτιστικού Φάσματος*. Θέματα Ειδικής Αγωγής, τριμηνιαία περιοδική έκδοση για την εκπαίδευση, τεύχος 63, Νοέμβριος 2013-Ιανουάριος 2014. Σελ.79-90.
- Μπακοπούλου Γεωργία. *Επισκόπηση των κύριων παραμέτρων στην επαγγελματική καθοδήγηση και συμβουλευτική των μαθητών με ειδικές ανάγκες*. Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τεύχος 98-99, Μάρτιος 2012-Ιούνιος 2012, σελ.36-47.

Αναφορά σε εργασίες

- Στέργιος Νότας - Μαρία Νικολαΐδου (2006). Από τα πρακτικά διημερίδας *Αυτισμός-Διάχυτες Αναπτυξιακές Διαταραχές, Ολιστική Διεπιστημονική Προσέγγιση*. Εκδόσεις: Βήτα
- Στέργιος Νότας. *Ένας οδηγός για διάγνωση των διάχυτων αναπτυξιακών διαταραχών- Διαγνωστικός οδηγός του αυτιστικού φάσματος της National Autistic Society(UK)*
- Αγγελική Γενά. *Η ένταξη του παιδιού με αυτισμό*.
- Παπαϊωάννου Χαράλαμπος. *Διαταραχές του φάσματος του αυτισμού*.
- Αρχιμανδρίτης Απόστολος Καβαλιώτης. *Διδασκαλία παιδιών σε φάσμα αυτισμού*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων χωρών.
- Lori Frost & Andi Bondy (2011). *A clear picture: The use and Benefits of PECS*.

Ηλεκτρονικές πηγές

- Στέργιος Νότας. *Εγχειρίδιο Εισαγωγής*
<http://www.autismhellas.gr/fasma/docs/2.htm>
- Στέργιος Νότας. (2005) *Το άτομο με διάχυτη αναπτυξιακή διαταραχή-αυτισμό και η οικογένειά του, Κοινωνική-Κοινοτική υποστήριξη.*
<http://www.autismthessaly.gr/doc/anaptdiataraxi.pdf>
- Γενά Α., Καλογεροπούλου Ε., Μαυροπούλου Σ., Νικολάου Α., Νότας Σ., Παπαγεωργίου Β. *Το Φάσμα του Αυτισμού. Συνεργασία-Σύγκλιση οικογένειας και επαγγελματιών.* Ανασύρθηκε στις 16/11/2014, ώρα 5:53 μ. μ από την
<http://www.autismhellas.gr/faq/doc/tofasma.pdf>
- Παπαγεωργίου Βάγια. *TEACCH: Θεραπεία και εκπαίδευση παιδιών με αυτισμό και διαταραχές επικοινωνίας.* Ανασύρθηκε στις 9/11/14, ώρα 06:35 μ. μ. από την
http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/786/29/786_08_06_therapeia_teach_papagewrgiou.pdf
- nooz.gr Διαφορετικός ο αυτισμός σε κορίτσια και αγόρια Ανασύρθηκε στις 3/8/14 ώρα 3:53 πμ από την <http://www.nooz.gr/woman/diaforetikos-o-autismos-se-koritsia-kai-agoria>
- Μαντούδης Στέλιος. Ανασύρθηκε στις 25/9/14, ώρα 3:49 μ. μ. από <http://www.mandou.gr/index.php/articles/735-ti-einai-i-diaxyti-anartyksiaki-diataraxi>
- Το Βήμα (2010). *Οι γονείς είναι καθοριστικοί για το επάγγελμα των παιδιών.* Ανασύρθηκε στις 11/1/14 από την <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=371686>
- Παπαγεωργίου Βάγια. *Αυτισμός.* Ανασύρθηκε στις 28/7/14, ώρα 4:02μ.μ. από http://www.autismthessaly.gr/doc/Q_A_autism.pdf
- Αλεξάνδρου Ευστράτιος. *Αυτισμός.* Ανασύρθηκε στις 28/7/14, ώρα 4:02μ.μ. από http://www.autismthessaly.gr/doc/Q_A_autism.pdf
- Σ. Μαυροπούλου. Προσέγγιση TEACCH. Βασικές Αρχές και μέθοδοι της Δομημένης Διδασκαλίας για τα άτομα στο Φάσμα του Αυτισμού. Ανασύρθηκε στις 12/10/14, ώρα 10:56 μ.μ. από <http://users.sch.gr/nicholevas/site/index.php/mathisiakes-dyskolies>
- Παπαναστασίου Φώτης. *Βρέθηκαν οι νευρώνες που επηρεάζουν την κοινωνική συμπεριφορά των αυτιστικών ατόμων.* Ανασύρθηκε στις 27/10/14, ώρα 09:34μ.μ. από <http://eidikospaidagogos.gr/vrethikan-oi-neurones-pou-epireazoun-tin-koinoniki-simperifora-ston-aytismo/>
- Νέα επιστημονικά δεδομένα μας φέρνουν κοντά στα αίτια του αυτισμού. Σημαντικό βήμα για την εξέλιξη των θεραπευτικών μέσων. Ανασύρθηκε στις 30/6/14, ώρα 2:30 π.μ. από

<http://www.logotherapeia.com.gr/%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%B1/>

- Δαλακούρας Νίκος. Ανασύρθηκε 30/6/14 στις 2:29 π. μ. από http://www.specialeducation.gr/files4users/files/pdf/eksatomikeymena_programmata.pdf
- People and ideas (2011). *Συνομιλία με την Πέρλα Μεσσίνα*. Ανασύρθηκε στις 17/11/14, ώρα 6:38 μ. μ. από την <http://peopleandideas.gr/2011/01/26/autism/>
- Σύλλογος ελλήνων ενήλικων αυτιστικών, Asperger και ΥΛΑ (2014). *Ο αυτιστικός τρόπος σκέψης, μια ματιά από μέσα*. Ανασύρθηκε στις 15/06/14, ώρα 4:32 μ. μ. από <http://www.slideshare.net/aspergerhellas/ss-34572235>
- News.gr (2012). *Η συγκλονιστική ιστορία της Πέρλα Μεσσίνα*. Ανασύρθηκε στις 18/11/14, ώρα 11:07 μ. μ. από την <http://www.news.gr/article/16706/sto-myalo-ths-perlas-messina.html>
- Ιωάννα Τσιούρη. *Διαχείριση της συμπεριφοράς των ατόμων με αυτισμό*. Ανασύρθηκε στις 10/11/14, ώρα 7:52 μ. μ. από την <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/1743/306.pdf>
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως της ελληνικής Δημοκρατίας. Νόμος υπ' αριθμών 3699. Ειδική Αγωγή και εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Ανασύρθηκε στις 24/11/14, ώρα 6:45 μ. μ. από την http://dipe-a.thess.sch.gr/nomo/FEK-199_2-10-2008.pdf
- Παπαγεωργίου Βάγια, Μαυροπούλου Σοφία. *Προς τους γονείς... για τους γονείς...* Ανασύρθηκε στις 10/11/14, ώρα 7:54 μ. μ. από την <http://www.autismthessaly.gr/doc/giatousgoneis.pdf>
- http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/754/23/754_09_dokimio_4a.pdf
- Makaton, The Makaton Charity. Ανασύρθηκε στις 25/11/14, ώρα 7:10 μ. μ. από την <http://translate.google.gr/translate?hl=el&sl=en&u=https://www.makaton.org/&prev=search>
- Νεοφύτου Τζιλ, Κώστα Ντίνα, Θεοδώρου Ελένη. (2013) Μακατόν Κύπρου. Τι είναι Makaton. Ανασύρθηκε στις 26/11/14, ώρα 10:32 μ. μ. από την http://www.poed.com.cy/Portals/0/Ekdiloseis_sinedria/makaton.pdf
- Βογινδρούκας Γιάννης. Τι είναι Μακατόν. Ανασύρθηκε στις 25/11/14, ώρα 6:54 μ. μ. από την <http://www.specialeducation.gr/frontend/article.php?aid=561&cid=71>
- PECS. Ανασύρθηκε στις 26/11/14, ώρα 11:00 μ.μ. από την <http://www.pecs-greece.com/pecs.php>
- Ταγκούλη Ε. *Τα δικαιώματα των ατόμων με αυτισμό*. Ανασύρθηκε στις 30/11/14, ώρα 12:35 μ.μ. από την <http://www.encephalos.gr/44-2-10g.htm>

- Λαδοπούλου Ελένη. Εκπαιδευτικοί, γονείς και παιδιά με ειδικές ανάγκες: προς μια κατεύθυνση συνεργασίας και αμοιβαιότητας. Ανασύρθηκε στις 11/12/14, ώρα 12:07 από την <http://users.sch.gr/stefanski/amea/synerg1.pdf>
- TEACCH Program. Ανασύρθηκε στις 13/12/14, ώρα 04:30 μ. μ. από την <http://www.wasd.org/Page/3218>
- ABA. Ανασύρθηκε στις 13/12/14, ώρα 5:45 μ.μ. από την <http://www.thelisi.gr/el/methodoi-paremvasis/aba.html>

